

Η Παγκόσμια Κρίση, η Ελλάδα και το Αντισυστημικό Κίνημα: Ημι-ολοκληρωτική «Δημοκρατία» ή Περιεκτική Δημοκρατία;

ΤΑΚΗΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Η βαθιά οικονομική κρίση από την οποία περνά σήμερα ο κόσμος δεν είναι, βέβαια, ούτε η πρώτη ούτε η τελευταία του συστήματος της οικονομίας της αγοράς που καθιερώθηκε εδώ και δυο περίπου αιώνες. Είναι όμως **η πρώτη παγκοσμιοποιημένη κρίση**, με την έννοια ότι ο παγκόσμιος χαρακτήρας της δεν είναι, όπως στον μεσοπόλεμο, απλώς αντανάκλαση της κρίσης σε κάποιες κύριες καπιταλιστικές οικονομίες (Αμερική, Βρετανία, Γερμανία κλπ.) αλλά αποτελεί οργανικό και αναπόσπαστο τμήμα της ίδιας της γένεσης και εξέλιξης της. Το δεύτερο σημαντικό ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της είναι πως η κρίση δεν είναι απλώς οικονομική, αλλά **τμήμα μιας σοβαρής πολυδιάστατης κρίσης**. Αυτά τα δύο θέματα, σε σχέση και με την **επιδεινούμενη Ελληνική πολυδιάστατη κρίση**, *εξετάζει το βιβλίο αυτό*.

Η **νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση**, όπως διαμορφώθηκε τα τελευταία τριάντα περίπου χρόνια, δεν είναι απλώς συνέπεια κάποιων κακών πολιτικών επιλογών από τις πολιτικές ελίτ (αν όχι συνωμοσιών των οικονομικών ελίτ) όπως υποστηρίζει αποπροσανατολιστικά **η ρεφορμιστική Αριστερά**, δηλαδή η Αριστερά που δεν αμφισβητεί το ίδιο το σύστημα της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» αλλά απλά προτείνει κάποιες μεταρρυθμίσεις σε αυτό ώστε να αποκτήσει την εικόνα ενός συστήματος με ανθρώπινο πρόσωπο. Αντίθετα, αποτελεί την **έκφραση βασικών συστημικών τάσεων** που ξεκίνησαν με την άνοδο της οικονομίας της αγοράς: α) της τάσης για συνεχή αγοραιοποίηση, δηλαδή την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στις αγορές για χάρη της προστασίας της εργασίας και του περιβάλλοντος. Μια τάση, που απλώς ανακόπηκε στην σοσιαλδημοκρατική περίοδο, εξαιτίας της ιδιαίτερης έντασης που πήρε η Κοινωνική Πάλη μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και την δραματική επέκταση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και β) της τάσης «ανάπτυξης», ως προϊόν της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς, η οποία οδήγησε σε ένα νέο φαινόμενο, την μαζική επέκταση των πολυεθνικών επιχειρήσεων που σήμερα ελέγχουν το παγκόσμιο εμπόριο και την παραγωγή. Οι συστημικές αυτές τάσεις, όχι βέβαια από μόνες τους, αλλά σε συνδυασμό με την παρακμή του εργατικού, και γενικότερα του σοσιαλιστικού, κινήματος και την κατάρρευση του «υπαρκτού», έθεσαν τις βάσεις για την **σημερινή Νέα Τάξη**. Μια Τάξη, η οποία βέβαια δεν πρόκειται ν' ανατραπεί από μόνη

της, όσο και αν χειροτερεύσει η σημερινή κρίση που δεν είναι μόνο οικονομική αλλά και οικολογική, πολιτική και κοινωνική. Και είναι ακριβώς οι κοινωνικές εκρήξεις τις οποίες αναπόφευκτα γεννά η κρίση αυτή που έχουν οδηγήσει — με το πρόσχημα του δήθεν πολέμου κατά της τρομοκρατίας— στην σημερινή ημι-ολοκληρωτική μορφή της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας».

Δεν πρέπει, όμως, κανείς να συγχέει την ηθική χρεοκοπία του συστήματος με την πραγματικότητα, όπως κάνουν σήμερα οι υποστηρικτές της ρεφορμιστικής Αριστεράς, οι οποίοι εξακολουθούν να επαναλαμβάνουν τον μύθο του τέλους της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και της υποτιθέμενης επιστροφής του κρατισμού, αν όχι του σοσιαλισμού! Αντιθέτως, όπως προσπαθώ να δείξω σε αυτό το βιβλίο, το μόνο που θα μπορούσαμε να περιμένουμε σήμερα είναι η αντικατάσταση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης με ένα είδος **σοσιαλφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης**, η οποία θα αντανακλά την συναίνεση τόσο των νεοφιλελεύθερων όσο και των σοσιαλφιλελεύθερων (των τέως σοσιαλδημοκρατών). Σε μια τέτοια σοσιαλφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, η ουσία της σημερινής παγκοσμιοποίησης θα παραμείνει ως έχει, έτσι ώστε το σύστημα να μπορεί να λειτουργήσει με λιγότερες και μικρότερες αναταράξεις από την σημερινή.

Επομένως, η ρητορική της υπερεθνικής ελίτ (Sarkozy, Brown, Obama κ.ά.) για **«ένα νέο σύστημα»**, έναν **ολοκαίνουργιο «καπιταλισμό»** κ.λπ., είναι απλά προσπάθειες να αποπροσανατολίσουν τους λαούς, οι οποίοι, όπως δείχνουν οι καθημερινά διογκούμενες κοινωνικές εκρήξεις, από την Ελλάδα μέχρι την Ισλανδία και τις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες, καθημερινά συνειδητοποιούν τη φοβερή αποτυχία της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς. **Ο αποπροσανατολισμός αυτός στοχεύει στην μετάθεση της συζήτησης από την ανάγκη αντικατάστασης του σημερινού συστήματος, σε μια άσχετη συζήτηση για διακοσμητικές αλλαγές του, οι οποίες παρουσιάζονται ως δήθεν τεράστιες αλλαγές.** Παρόλα αυτά, είναι τέτοιο το μέγεθος των κοινωνικο-οικονομικών διαφορών που έχει δημιουργήσει η διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς μεταξύ Βορρά και Νότου ώστε οποιαδήποτε συμφωνία για ριζικές αλλαγές του συστήματος —στα πλαίσια βέβαια της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης— είναι ανέφικτες, όπως έδειξε άλλωστε και η Συνδιάσκεψη της Ομάδας των 20 στο Λονδίνο που φανέρωσε τις σημαντικές διαφορές, ακόμη και μεταξύ των ίδιων των μελών της υπερεθνικής ελίτ!

Το επιτακτικό, επομένως, δίλημμα που τίθεται περισσότερο αμείλικτο από ποτέ είναι: συνέχιση και βάθεμα της πολυδιάστατης κρίσης, έστω και αν η σημερινή οικονομική κρίση ξεπεραστεί σε βάρος βέβαια των λαϊκών στρωμάτων που ήδη πληρώνουν τις συνέπειες της και θα τις πληρώνουν για πολλά χρόνια ακόμη σε όρους περικοπών των κοινωνικών δαπανών και περισσότερων φόρων για να καλυφθούν τα υπέρογκα δημόσια χρέη που δημιούργησαν οι πολιτικές ελίτ ώστε να σώσουν το Τραπεζικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα από κατάρρευση, ή, αντίθετα, αγώνας για την δημιουργία ενός μαζι-

κού αντισυστημικού κινήματος που θα επανενσωματώσει την οικονομία, την πολιτική και την Φύση στην κοινωνία, δηλαδή θα δημιουργήσει τις βάσεις για μια πραγματική δημοκρατία, με την έννοια της ισοκατανομής της οικονομικής, πολιτικής και γενικότερα κοινωνικής δύναμης μεταξύ όλων των πολιτών και όπου οι τύχες των λαών θα εξαρτώνται από τους ίδιους και όχι από τις ελίτ των καπιταλιστών και των επαγγελματιών πολιτικών.

Το βιβλίο διαιρείται σε τρεις ενότητες που αντιστοιχούν και στα τρία στοιχεία του τίτλου:

- την παγκόσμια κρίση (σ. 3)
- την Ελληνική κρίση (σ. 8)
- και τον ρόλο που μπορεί να παίξει σε σχέση με αυτή την κρίση ένα αντισυστημικό κίνημα με στόχο μια Περιεκτική Δημοκρατία (σ. 15)

A. Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΡΙΣΗ

Η πρώτη παγκοσμιοποιημένη κρίση

Όπως ήδη ανέφερα, η παρούσα κρίση, καθώς και οι προηγούμενες κρίσεις κατά την περίοδο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, αλλά και αυτές που προηγήθηκαν στην διάρκεια της κρατικιστικής περιόδου, ή ακόμη και κατά την προπολεμική περίοδο και πριν από αυτήν, με κανέναν τρόπο δεν αντιπροσωπεύουν κάτι νέο στο καπιταλιστικό σύστημα της οικονομίας της αγοράς. Ήταν ακριβώς για αυτόν τον λόγο που η κατάργηση της «αναρχίας» της αγοράς ήταν πάντα ένα βασικό αίτημα της αντι-συστημικής Αριστεράς, προτού να γίνει ηγεμονική η παρούσα «μεταλλαγμένη» ρεφορμιστική Αριστερά, η οποία δεν βλέπει κανένα κακό με το σύστημα της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς —εφόσον είναι «κοινωνικά ελεγχόμενο»— ενώ κάποι-οι άλλοι μιλούν για τον «κακό» σημερινό καπιταλισμό σε σχέση με τον «καλό» του 19ου αιώνα!

Με άλλα λόγια, δεν είναι αλήθεια ότι ο καπιταλισμός, σήμερα, με το άνοιγμα και την απορύθμιση των αγορών, έχει στραφεί ενάντια στη δική του «λογική» και έχει μετατρέψει την παγκόσμια οικονομία σε ένα «πλανητικό καζίνο», όπως υποστήριζε, για παράδειγμα, ο Καστοριάδης^[1]. Ο καπιταλισμός ήταν πάντα, σε διάφορους βαθμούς, ένα «καζίνο» («υψηλός κίνδυνος για υψηλά κέρδη») και καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του των διακοσίων χρόνων ήταν ευπρόσβλητος σε μικρότερες ή μεγαλύτερες κρίσεις που ενέσκηπταν περιοδικά σαν την πανούκλα: ενδεικτικά, από τις παλαιότερες κρίσεις του 1873 και του 1929 μέχρι τις μεταπολεμικές κρίσεις του 1973/4, 1979, 1987, 1990, 1994, 1997/8, 2001, κ.λπ. Η μόνη, επομένως —αλλά άκρως σημαντική— διαφορά με το παρελθόν είναι ότι αυτό το καζίνο τώρα, ως αποτέλεσμα

[1] Βλ. Κορν. Καστοριάδης, *Η «ορθολογικότητα» του καπιταλισμού* (Υψιλον, 1998), σελ. 10-11.

της παγκοσμιοποίησης, είναι πλανητικό. Στη πραγματικότητα, η μοναδική περίοδος στην ιστορία του καπιταλισμού, όπου η λειτουργία του καπιταλισμού ως καζίνο είχε περιοριστεί, ήταν ο μισός περίπου αιώνας του σοσιαλιστικού κρατισμού (σοσιαλδημοκρατία στη Δύση), όταν αυτές οι κρίσεις ήταν σε κάποιο βαθμό ελεγχόμενες από το κράτος. **Ομως, ο σοσιαλιστικός κρατισμός είναι αδύνατον να επαναληφθεί σε μια διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς όπως η σημερινή, δεδομένου ότι αυτό θα προέθετε ένα παγκόσμιο κράτος, ή, τουλάχιστον, αυστηρές παγκόσμιες ρυθμίσεις όλων των αγορών, οι οποίες δεν είναι μόνο ουτοπικές να εφαρμοστούν—δεδομένης της θεμελιώδους ανισομέρειας που η ίδια η οικονομία της αγοράς δημιουργεί μεταξύ διαφόρων περιοχών^[2]— αλλά είναι επίσης και ασύμβατες με την ίδια τη λογική και τη δυναμική μιας διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς που στηρίζεται σε αγορές οι οποίες πρέπει να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο ελεύθερες για να μεγιστοποιούνται τα κέρδη.**

Η σημερινή κρίση, η οποία ξεκίνησε ως μια χρηματοπιστωτική κρίση τον Σεπτέμβριο του 2008 έχει ήδη μετατραπεί τον τελευταίο καιρό σε μια πολύ βαθιά παγκόσμια ύφεση που, λόγω του διεθνοποιημένου χαρακτήρα της, παίρνει τις διαστάσεις πρωτόγνωρης κρίσης στην πραγματική οικονομία. Ενα βασικό στοιχείο της σημερινής κρίσης που την διαφοροποιεί από την προηγούμενη μείζονα κρίση, δηλαδή από αυτή που ακολούθησε το κραχ του 1929, είναι ότι τόσο οι αντικειμενικές όσο και οι **υποκειμενικές συνθήκες είναι εντελώς διαφορετικές** σήμερα. Αναφέρθηκα ήδη στην αρχή στις αντικειμενικές συνθήκες αλλά και όσον αφορά τις υποκειμενικές συνθήκες υπάρχουν σημαντικές διαφορές. Ενώ στον μεσοπόλεμο υπήρχε ένα μαζικό αντισυστημικό λαϊκό κίνημα που εμπνεόταν από σοσιαλιστικές, ελευθεριακές και αυτόνομες-δημοκρατικές αρχές, η σημερινή κρίση ήδη εξαπλώνεται ραγδαία σε κάθε γωνιά της γης, με πλήρη απουσία ενός αντιστοίχου αντισυστημικού κινήματος. Απουσία που κάθε άλλο βέβαια παρά καλύπτουν η διεθνής ρεφορμιστική Αριστερά των «κινήματων και της Οικολογίας» που αγωνίζεται για δικαιώματα και βελτιώσεις του υπάρχοντος συστήματος, το σχεδόν ανύπαρκτο Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ και οι «κινήσεις για την κοινωνία πολιτών». Ομως, ακόμη και κινήματα και οργανώσεις που δηλώνουν αντισυστημικά, όπως το Βρετανικό Socialist Workers' Party, το νεο Γαλλικό αντικαπιταλιστικό κόμμα (NAP) και η δική μας αντίστοιχη «Αντικαπιταλιστική αριστερή συνεργασία για την ανατροπή» (ΑΝΤΑΡΣΥΑ) οπωσδήποτε δεν συμβάλλουν στην ανάπτυξη μιας αντισυστημικής συνειδητοποίησης όταν δεν απαιτούν την άμεση έξοδο της κάθε χώρας από την ΕΕ αλλά την συναρτούν από την διεθνή επανάσταση και την συνακόλουθη διάλυση της ΕΕ, ουσιαστικά παραπέμποντας το θέμα στις... Ελληνικές καλένδες με τις τεράστιες διαφορές στις

[2] Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη Ανάπτυξη* (Εξάντας 1985 & 1987), κεφ. Γ.

υποκειμενικές (αλλά και αντικειμενικές) συνθήκες που υπάρχουν σήμερα μεταξύ π.χ. των υπερσυντηρητικών σήμερα λαών της Αν. Ευρώπης και αυτών στην Μεσόγειο (Γαλλία, Ελλάδα, Ισπανία κλπ.).

Σήμερα, επομένως, παρατηρείται η θεμελιακή αντίφαση ότι ενώ οι αντικειμενικές συνθήκες είναι οι χειρότερες μετά την δεκαετία του 1930 και δεν αποκλείεται να επιδεινωθούν ακόμη περισσότερο, οι υποκειμενικές συνθήκες για συστημική αλλαγή είναι πολύ χειρότερες από τότε, για μια σειρά ιστορικών λόγων, με κυριότερο ανάμεσα τους την αποτυχία του σοσιαλιστικού κρατισμού, όχι μόνο με τη μορφή του «υπαρκτού σοσιαλισμού» στην Ανατολή αλλά και με την μορφή της σοσιαλδημοκρατίας στη Δύση, η οποία σήμερα έχει προσχωρήσει παντού στον σοσιαλφιλελευθερισμό και στην πλήρη ενσωμάτωση στο σύστημα. Η αποτυχία αυτή έχει οδηγήσει στην μοιρολατρική αποδοχή του υπάρχοντος συστήματος (δεν μιλώ βέβαια για τους «βολεμένους»), επειδή υπάρχει! Η πρακτική συνέπεια αυτής της αντίφασης είναι ότι οι μεν αντισυστημικές τάσεις μέσα στο λαϊκό κίνημα σήμερα εκδηλώνονται μέσα από αυθόρμητες και εύκολα καταπνίξιμες από το σύστημα εξεγέρσεις, σαν αυτές που ήδη άρχισαν να ξεσπούν στην Ευρώπη με προπομπό τα δικά μας Δεκεμβριανά, οι δε υποστηρίζοντες τις ρεφορμιστικές τάσεις μόλις τώρα άρχισαν να αντιλαμβάνονται, με την ανεργία και την υποαπασχόληση να δίνει τέλος στον νιρβάνα του καταναλωτισμού τους, την πρακτική σημασία της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Έτσι, κάποιοι από αυτούς τώρα συνειδητοποιούν τον πραγματικό ρόλο του σοσιαλφιλελευθερισμού και της ΕΕ, με άδηλες προβλέψεις για το πού θα στραφεί στο μέλλον η οργή τους.

Όμως, γιατί η κρίση είναι συστημική;

Αντίθετα με τα συνήθως υποστηριζόμενα από τα ΜΜΕ, διάφορους αναλυτές και διανοούμενους η σημερινή κρίση δεν είναι μόνον οικονομική (ή το πολύ και οικολογική), ούτε —το κυριότερο— οι διάφορες διαστάσεις της κρίσης είναι ...άσχετες μεταξύ τους. Όπως δείχνω στο βιβλίο η κρίση είναι:

- πολυδιάστατη και περιλαμβάνει το οικονομικό, πολιτικό, οικολογικό, κοινωνικό, καθώς και το πολιτιστικό επίπεδο.
- καθολική, με την διπλή έννοια ότι καλύπτει όλα τα μέρη του κόσμου τα οποία έχουν ενσωματωθεί στην Νέα Διεθνή Τάξη που εγκαθιδρύθηκε από την διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς και το πολιτικό της συμπλήρωμα την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία», αλλά και με την έννοια ότι θέτει σε αμφισβήτηση σχεδόν κάθε δομή και ιδέα που στηρίζει τις ετερόνομες σύγχρονες κοινωνίες σε Ανατολή και Δύση, Βορρά και Νότο. Ως εκ τούτου, η κρίση αυτή θέτει σε αμφισβήτηση όχι μόνο τις πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και οικολογικές δομές, που αναδύθηκαν με την άνοδο του συστήματος της οικονομίας της αγοράς, αλλά και τις πραγματικές αξίες που

- έχουν συντηρήσει αυτές τις δομές και ιδιαίτερα την μετά τον Διαφωτισμό έννοια της Προόδου και την μερική ταύτισή της με την ανάπτυξη. Αυτός ακριβώς ο καθολικός χαρακτήρας της κρίσης την διαφοροποιεί από άλλες κρίσεις στο παρελθόν.
- Η αιτία κάθε διάστασης της κρίσης είναι κοινή και μπορεί να αποδοθεί, όπως προσπάθησα να δείξω αλλού^[3], στους ίδιους τους θεσμούς της νεωτερικότητας, οι οποίοι σήμερα έχουν διεθνοποιηθεί. **Οι δυο εγγενείς τάσεις που χαρακτηρίζουν το σύστημα της οικονομίας της αγοράς από γεννησιμού του είναι, πρώτον, η τάση αγοραιοποίησης της οικονομίας** που οδήγησε στην ιστορική πολιτική και ιδεολογική σύγκρουση φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού που μέσα από τη φιλελεύθερη, και στη συνέχεια την κρατικιστική περίοδο οδήγησε στη σημερινή νεοφιλελεύθερη περίοδο και δεύτερον η τάση «ανάπτυξης» που χαρακτηρίζει την δυναμική της οικονομίας της αγοράς και οδηγεί στη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης και η συμπληρωματική δυναμική της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», που οδηγεί στη συγκέντρωση πολιτικής εξουσίας στα χέρια των ολίγων: από τους κοινοβουλευτικούς «αντιπροσώπους» στη φιλελεύθερη περίοδο, στα μαζικά κόμματα και τις ηγεσίες τους στην κρατικιστική και στις σημερινές κλίκες γύρω από τον πρωθυπουργό ή τον Πρόεδρο και τα think tanks στη σημερινή νεοφιλελεύθερη περίοδο. Έτσι, η δυναμική αυτή έχει οδηγήσει στην **σημερινή συγκέντρωση εξουσίας σε όλα τα επίπεδα**, η οποία με τη σειρά της είναι η απώτερη αιτία κάθε διάστασης της σημερινής κρίσης. Με άλλα λόγια, η κρίση μπορεί να αναχθεί σε **εγγενείς τάσεις του ίδιου του συστήματος της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και κυρίως στην τάση συγκέντρωσης εξουσίας/δύναμης σε όλα τα κοινωνικά επίπεδα που οι θεσμοί αυτοί δημιουργούν –και είναι με αυτή την έννοια που η κρίση είναι ΣΥΣΤΗΜΙΚΗ.**

Ομως δεν είναι μόνο η οικονομική και η πολιτική διάσταση της κρίσης που οφείλονται σε συστημικές τάσεις συγκέντρωσης οικονομικής και πολιτικής εξουσίας/δύναμης αντίστοιχα, όπως ήδη ανέφερα. Όπως θα περίμενε κανείς, αυτή η τεράστια και **αυξανόμενη συγκέντρωση εισοδήματος** συνοδεύτηκε από την επιδείνωση μιας παράλληλης κοινωνικής κρίσης που εκδηλώθηκε, για παράδειγμα, με τα υψηλότερα ποσοστά **εγκληματικότητας**. Τη σύνδεση μεταξύ συγκέντρωσης δύναμης και κοινωνικής κρίσης κατέδειξε ακόμη πιο καθαρά η έρευνα των Richard Wilkinson & Kate Pickett^[4] που σε πρόσφατο βιβλίο τους έδειξαν ότι όσο πιο άνιση μια κοινωνία είναι τόσο περισσότερο

[3] Τάκης Φωτόπουλος, *Περιεκτική Δημοκρατία: 10 Χρόνια Μετά* (Ελ. Τύπος, 2008), κεφ. 1.

[4] Wilkinson & Kate Pickett, *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better* (2009) βλ. και Will Hutton, "Look no further than inequality for the source of all our ills", *The Observer* (15/3/2009).

κοινωνικά καταταίνει. Όπως τονίζουν οι συγγραφείς, στις πιο άνισες κοινωνίες υπάρχουν περισσότερες εφηβικές εγκυμοσύνες, διανοητικές ασθένειες, περισσότεροι φυλακισμένοι, παχύσαρκοι, εγκληματίες και αναλφάβητοι. Τέλος, οι συνέπειες της ανισότητας στην **σωματική και πνευματική υγεία** των πολιτών έχουν συστηματικά τεκμηριωθεί τελευταία, ιδιαίτερα από τις Εκθέσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (WHO).^[5] Τα αποτελέσματα της επιδεινούμενης κοινωνικής κρίσης είναι άκρως εντυπωσιακά.

Όσον αφορά τη σχέση της **οικολογικής κρίσης** με την συγκέντρωση δύναμης δεν είναι δύσκολο να δείχτεί ότι η συγκέντρωση δύναμης —στην οποία αναπόφευκτα οδηγεί η δυναμική της οικονομίας της αγοράς— αποτελεί την απώτερη αιτία για την οικολογική κρίση, όπως και για κάθε άλλη όψη της σημερινής πολυδιάστατης κρίσης. Συγκεκριμένα σε σχέση με το φαινόμενο του θερμοκηπίου, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της Διεθνούς Τράπεζας, **το φτωχότερο 37% του παγκόσμιου πληθυσμού ευθύνεται μόνο για το 7% των εκπομπών θερμοκηπίου, ενώ το 16% του παγκόσμιου πληθυσμού που ζει στις πλούσιες χώρες είναι υπεύθυνο για το 46%** αυτών των εκπομπών.^[6] Αντίστοιχα, η κατά κεφαλή χρήση ενέργειας στις πλούσιες χώρες είναι σήμερα ενδεκαπλάσια από ό,τι στις φτωχές χώρες!^[7] Είναι, επομένως, φανερό ότι η αιτία του θερμοκηπίου είναι το ίδιο το πρότυπο ζωής που συνεπάγεται το σημερινό οικονομικό σύστημα και, συγκεκριμένα, η οικονομία της ανάπτυξης, δηλαδή το σύστημα οικονομικής οργάνωσης που έχει βασικό οικονομικό στόχο —είτε αντικειμενικά καθορισμένο από τη δυναμική της οικονομίας της αγοράς, είτε από μια κομματική γραφειοκρατία (όπως στον τ. «υπαρκτό» σοσιαλισμό)— την μεγιστοποίηση της οικονομικής ανάπτυξης. Παρ' όλα αυτά η **ρεφορμιστική Αριστερά/Οικολογία** (Οικολόγοι-Πράσινοι κ.λπ.) αποδίδουν τα αίτια της στο σύστημα αξιών που επικρατεί σήμερα και στην τεχνολογία. Αντίθετα, σύμφωνα με την **αντισυστημική Οικολογία**, η οικολογική κρίση οφείλεται βασικά στην δυναμική της οικονομίας της αγοράς, (δηλαδή την οικονομία ανάπτυξης), η οποία οδήγησε στην σημερινή συγκέντρωση και στις συνακόλουθες αξίες, που καθιέρωσε το ίδιο το σύστημα αυτό, με κυρίαρχη την εργαλειοκλή αντίληψη της Φύσης (δηλαδή την θεώρηση της Φύσης ως εργαλείου για την ανάπτυξη) καθώς και στις τεχνολογίες που επιλέχθηκαν μέσα από την αγορά για την ικανοποίηση του στόχου της μεγίστης ανάπτυξης.

Τέλος, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πελώρια συγκέντρωση οικονομική και πολιτικής εξουσίας/δύναμης, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης πα-

[5] Βλ το πόρισμα της Επιτροπής του WHO (2008) για τους κοινωνικούς παράγοντες της υγείας, "Social injustice killing people, says report", *The Independent* (28/8/2008) & την έρευνα του ίδιου οργανισμού για τις συνέπειες της ανισότητας στην πνευματική υγεία, "Inequality is bad for your health", *The Guardian* (11/3/2009).

[6] World Bank, *World Development Indicators* 2008, Table 3.8.

[7] World Bank, *World Development Indicators* 2008, Table 3.7.

γκοσμιοποίησης έχει οδηγήσει σε μια τεράστια **πολιτιστική κρίση**, βασικά ως συνέπεια της πολιτιστικής ομογενοποίησης που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση. Τελευταίο, αλλά όχι και λιγότερο σημαντικό, είναι το ότι η κρίση δεν είναι μόνο θεσμική, που αφορά στους κύριους οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς της Ελλάδας, αλλά επίσης —και κυρίως— μια κρίση αξιών, ιδεών αλλά και κουλτούρας, την οποία ενέτεινε δραστικά η σημερινή ομογενοποίηση της κουλτούρας που επιβάλλει η παγκοσμιοποίηση. Είναι δηλαδή και μια κρίση πολιτισμική, με τη γενικότερη έννοια. Αν **δούμε, για παράδειγμα, την πολιτιστική κρίση σε σχέση με τα Μ.Μ.Ε.**, αυτό που αντιμετωπίζουμε σήμερα είναι η συστηματική οργάνωση της ιδεολογικής παγκοσμιοποίησης από την υπερεθνική ελίτ και τα παρακλάδια της στα διεθνή Μ.Μ.Ε.. Αυτοί ελέγχουν ποιές ειδήσεις και πώς τις μαθαίνουμε, πλήρως, ελλιπώς, ή καθόλου, ανάλογα με την δική τους «ατζέντα» που καθορίζει και το πλαίσιο του πολιτικού διαλόγου. Έτσι, όπως καταγγέλλει ο γνωστός, ανεξάρτητος διεθνής δημοσιογράφος, John Pilger, «μια αόρατη κυβέρνηση έχει αναπτυχθεί. Το 1983, τα κύρια διεθνή Μ.Μ.Ε. ήταν στην ιδιοκτησία 50 εταιρειών, οι περισσότερες από τις οποίες ήταν Αμερικανικές. Το 2002, οι εταιρίες αυτές είχαν μειωθεί στις 9 και, σήμερα, είναι πιθανώς 5 (πέντε)!. Ο Rupert Murdoch είχε προβλέψει ότι, τελικά, θα υπάρχουν μόνο 3 διεθνείς μιντιακοί γίγαντες και ότι η εταιρεία του θα ήταν μια από αυτές».^[8] Φυσικά, η πρόβλεψη αυτή είναι στο δρόμο της αυτοεπαλήθευσης, αφού το συγκρότημα Murdoch σήμερα ελέγχει περίπου 180 διεθνείς εφημερίδες, μεταξύ των οποίων τους Times του Λονδίνου, το New York Post και την μόλις αποκτηθείσα Wall Street Journal —την 2η σε κυκλοφορία Αμερικανική εφημερίδα— το τηλεοπτικό κανάλι Fox, την Χολιγουντιανή 21st Century Fox, πολλά δορυφορικά κανάλια μεταξύ των οποίων το γνωστό Sky, και, πέρα από αυτά, εκδοτικούς οίκους, όπως τον HarperCollins, και αυξανόμενη δραστηριότητα στο ιντερνετ (εξαγορά MySpace κ.λπ.).

Είναι, λοιπόν, φανερό ότι το άνοιγμα και κυρίως η «απελευθέρωση» των αγορών (με την έννοια του δραστικού περιορισμού των ρυθμίσεων της λειτουργίας των Μ.Μ.Ε.) για χάρη του «πλουραλισμού» και της κατάργησης των κρατικών μονοπωλίων, στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, είχε ακριβώς το αντίθετο αποτέλεσμα. Ο πολλαπλασιασμός των Μ.Μ.Ε. και, κυρίως, των τηλεοπτικών, όχι μόνο δεν οδήγησε σε πλουραλισμό στην πληροφόρηση αλλά, αντίθετα, σε πρωτοφανή συγκέντρωση στον χώρο της ιδιοκτησίας και του ελέγχου και στην συνακόλουθη τυποποίηση και άμεση ή έμμεση λογοκρισία της πληροφόρησης. Σήμερα, ιδιωτικά και δημόσια κανάλια, όχι μόνο παρουσιάζουν τις «πληροφορίες» κατά πανομοιότυπο τρόπο που εκφράζει τις απόψεις των οικονομικών και των διαπλεγμένων με αυτές πολιτικών ελίτ (εκτός από τις περιπτώσεις όπου για το θέμα υπάρχουν αντιτιθέμενα συμφέροντα μεταξύ τμημάτων των ελίτ), αλλά και συναγωνίζονται

[8] John Pilger, *Democracy Now* (7/8/2007).

στην παρουσίαση της ασημαντότητας, αν όχι και της χυδαιότητας, για χάρη της θεαματικότητας και των διαφημιστικών εισπράξεων. Το καινούριο σημαντικό στοιχείο σε αυτή τη διαδικασία είναι ότι, μετά τα Μ.Μ.Ε. και τα κανάλια, ήλθε η σειρά της άλωσης από οικονομικά συγκροτήματα και των εκδοτικών οίκων γενικότερα, οδηγώντας σε έμμεση, απολυταρχική λογοκρισία των ιδεών —στην οποία προς το παρόν, ευτυχώς, ακόμη αντιστέκονται οι «μικροί» εκδοτικοί οίκοι.

Β. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Η κρίση στην Ελλάδα, όπως άλλωστε και σε κάθε χώρα ενσωματωμένη στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς, που συμπληρώνεται στο πολιτικό επίπεδο από την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία», είναι επίσης πολυδιάστατη. Η κοινωνική έκρηξη μάλιστα του Δεκέμβρη (2008), με αφορμή την εν ψυχρώ δολοφονία του Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου —τμήμα μιας μακράς αλυσίδας δολοφονιών και αστυνομικών βιαιοπραγιών που χαρακτήριζε όλη την μετεμφυλιακή περίοδο, συμπεριλαμβανομένης της «μεταπολίτευσης»— έκανε κατάφωρη τη συνεχή χειροτέρευση της πολυδιάστατης κρίσης. Δεδομένου μάλιστα ότι και οι άλλες εκφάνσεις της κρίσης (η οικονομική, οικολογική, πολιτική πολιτιστική) είναι ιδιαίτερα έντονες, για ιστορικούς και άλλους λόγους, στην Ελλάδα ο συστημικός χαρακτήρας της κρίσης είναι ακόμη εμφανέστερος.

Η κρίση στην Ελλάδα είναι σήμερα κατ' αρχήν οικονομική, όπως άλλωστε και σε κάθε άλλη χώρα που έχει περάσει από τη διαδικασία του ανοίγματος και της απελευθέρωσης των αγορών της, την οποία συνεπάγεται η ενσωμάτωση στην νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση. Η ολοκλήρωση της διαδικασίας αυτής, που είχε αρχίσει στην μεταπολεμική περίοδο,^[9] συμπληρώθηκε με την είσοδό της στην Ε.Ε. Όταν όμως μιλώ για την Ελληνική οικονομική κρίση δεν εννοώ απλώς τη συγκεκριμένη επιδείνωση της παγκόσμιας κρίσης που περνάμε σήμερα αλλά την χρόνια οικονομική κρίση στην οποία οδήγησε η καθιέρωση της οικονομίας της αγοράς πριν δυο αιώνες και η μετεξέλιξη της αργότερα σε οικονομία ανάπτυξης. Σε χώρες δηλαδή στη περιφέρεια-ημιπεριφέρεια όπως η Ελλάδα που δεν ανέπτυξαν εγγενώς μια οργανωμένη οικονομία της αγοράς, σαν συνέπεια της δημιουργίας μιας ολοκληρωμένης παραγωγικής δομής, οι διαδικασίες και φάσεις αυτές είναι κατά κανόνα εισαγόμενες. Έτσι, η διαδικασία του ανοίγματος και της απελευθέρωσης των Ελληνικών αγορών, την οποία συνεπάγεται η ενσωμάτωση στην νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση είχε αρχίσει στην μεταπολεμική περίοδο, αλλά συμπληρώθηκε με την είσοδό της στην Ε.Ε.. Οι συνέπειες της ενσωμάτωσης της χώρας στην διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς ήταν, όπως παντού, ένα πελώριο και συνεχώς διογκούμενο άνοιγμα μεταξύ, από τη μια μεριά, των ελίτ

[9] Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη Ανάπτυξη: η Ελληνική περίπτωση*.

και των προνομιούχων κοινωνικών στρωμάτων που δρέπουν τα οφέλη της καπιταλιστικής νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και, από την άλλη, του υπόλοιπου πληθυσμού ο οποίος υποφέρει τις συνέπειες της ανεργίας —ιδιαιτέρως ενδημικής ανάμεσα στους νέους— αλλά και της εργασιακής ανασφάλειας και της φτώχειας, στην οποία καταδικάζεται σήμερα πάνω από το 20% του πληθυσμού. Δεδομένου ότι, στο παρελθόν, οι περισσότεροι νέοι στην Ελλάδα συνήθως απασχολούντο επαγγελματικά στον σημαντικό, ευρύτερο **δημόσιο τομέα**, η ιδιωτικοποίηση μεγάλων τμημάτων του, συνδυαζόμενη με την ουσιαστική καταστροφή του αγροτικού και του μεταποιητικού τομέα, ως συνέπεια του ανοίγματος των αγορών, έχει οδηγήσει σε μαζική ανεργία ανάμεσα στους νέους, με την Ελλάδα να έχει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά νέων ανέργων στην Ευρωζώνη.

Παράλληλα, το μοντέλο ανάπτυξης που υιοθετήθηκε, το οποίο στηρίζει την όλη ανάπτυξη στον εξαγωγικό τομέα, τις ξένες επενδύσεις, τις κατασκευές και τις υπηρεσίες (όπως ο τουρισμός), οδήγησε σε ένα πελώριο έλλειμμα στο Ισοζύγιο Πληρωμών, όπου το έλλειμμα Τρεχουσών Συναλλαγών στο Α.Ε.Π. σχεδόν τριπλασιάστηκε μετά την ένταξη στην Ε.Ο.Κ./Ε.Ε.: από περίπου 5% στη τελευταία δεκαετία πριν την ένταξη (1970-79), σε 14% σήμερα —το υψηλότερο στην Ευρωζώνη.^[10] Αυτό σημαίνει παταγώδη αποτυχία του όλου αναπτυξιακού μοντέλου, όπως άλλωστε είχα προβλέψει ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1970.^[11] Δηλαδή, η αυξανόμενη εξωστρέφεια της Ελληνικής οικονομίας στην μεταπολεμική περίοδο, που δεν συνοδεύταν από την προηγούμενη ανάπτυξη μιας ισχυρής παραγωγικής δομής, αναπόφευκτα οδήγησε όχι μόνο σε αυξανόμενη εξάρτησή της από τα καπιταλιστικά κέντρα, αλλά και σε καταστροφή της ήδη υπάρχουσας παραγωγικής δομής της, ως συνέπεια της εκτόπισης των εγχώριων (συνήθως δασμοβίωτων) προϊόντων από τα ξένα.^[12]

Δεν προξενεί, επομένως, έκπληξη το ότι η παρούσα χρηματοπιστωτική κρίση αναμένεται να πλήξει ιδιαίτερα σκληρά την Ελλάδα, όχι μόνο εξαιτίας των συνεπειών της παγκόσμιας ύφεσης στον τουρισμό και στην ναυτιλία (τις δυο κύριες πηγές συναλλάγματος), λόγω της κατακόρυφης πτώσης και των δύο που προκαλεί η παγκόσμια ύφεση, αλλά, επίσης, επειδή το δημόσιο χρέος της είναι, επί του παρόντος, σχεδόν ίσο με το εθνικό της προϊόν —μια από τις κληρονομίες των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα το 2004, οι οποίοι, με κόστος οργάνωσης ρεκόρ 9.4 δις λιρών Αγγλίας,^[13] ήταν μια οικονομική κα-

[10] Στο ίδιο, Πιν. 2 & Χρήστος Ζιώτης «Εξάγουμε 12 δις. ευρώ - εισάγουμε 39!», *Ελευθεροτυπία* (20/2/2008).

[11] Βλ. τη σειρά άρθρων μου στον Οικονομικό Ταχυδρόμο με τον γενικό τίτλο «Εξαρτημένη Ανάπτυξη και Εκβιομηχάνιση» (10, 17 & 24 Ιούλη 1975).

[12] Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη Ανάπτυξη: η Ελληνική περίπτωση*.

[13] Simon Osborne, "After The Party: What happens when the Olympics leave town", *The Independent* (19/08/2008).

ταστροφή. Συνεπώς, δεν είναι να απορεί κανείς που η σημερινή κυβέρνηση αυτή τη στιγμή δανείζεται με επαχθείς όρους στις παγκόσμιες αγορές, ενώ τον λογαριασμό, δηλαδή, τις πελώριες δαπάνες για την «εξυπηρέτηση» αυτού του χρέους, θα τον πληρώσουν αργότερα τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα (τα οποία, παραδοσιακά, φέρουν την μερίδα του λέοντος του φορολογικού βάρους στην Ελλάδα), υπό μορφή περισσότερων φόρων και λιγότερων κοινωνικών δαπανών. Αυτός είναι ο λόγος που, το ένα μετά το άλλο τα διάφορα κοινωνικά στρώματα, αρχίζοντας με τους αγρότες —οι οποίοι έχουν πληγεί ιδιαίτερα από την ενσωμάτωση της Ελληνικής οικονομίας στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς που επέφερε και την σχεδόν καταστροφή της αγροτικής μας παραγωγής— ήδη κατεβαίνουν στους δρόμους. Και αυτό, διότι, ενώ η πολιτική ελίτ δεν έχει κανένα πρόβλημα να παρέχει αβίαστα δισεκατομμύρια Ευρώ στους τραπεζίτες, με στόχο τη σωτηρία του ιδιωτικού τραπεζικού συστήματος που κινδυνεύει από κατάρρευση στη δίνη της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης, δεν έχει καμιά δυνατότητα μέσα στην Ε.Ε. να σώσει από την ολική καταστροφή τομείς όπως ο αγροτικός, που είναι όμως ο πιο κρίσιμος τομέας για την οικονομική αυτοδυναμία της χώρας! Αντίθετα, η πολιτική ελίτ μας χορηγεί κίνητρα για την ενίσχυση της αγοράς οικο-καταστροφικών ΙΧ (ενώ βέβαια η χώρα ούτε καν διαθέτει αυτοκινητοβιομηχανία!) προφανώς κατόπιν συστάσεων των ελίτ στην Ε.Ε...

Εντούτοις, η κρίση δεν αφορά μόνο στους οικονομικούς θεσμούς, δηλαδή, την καπιταλιστική οικονομία της αγοράς στην τωρινή της φάση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, αλλά και σε ό,τι περνά σήμερα ως «δημοκρατία» και «πολιτική», δηλαδή, την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία» και την «πολιτική», όπως αυτές υλοποιούνται από τους επαγγελματίες πολιτικούς όλων των κοινοβουλευτικών κομμάτων. Η κρίση αυτή, επομένως, εκδηλώνεται με την απαξίωση της πολιτικής γενικά και όχι με την απαξίωση της μικροπολιτικής του ενός ή του άλλου κόμματος, ή του Α σε σχέση με τον Β επαγγελματία πολιτικό. Συγκεκριμένα, η πολιτική κρίση εκφράζεται από την λαϊκή απαξίωση των δύο κομμάτων εξουσίας (και τις αντίστοιχες οικογενειακές δυναστείες που κυβερνούν την Ελλάδα τα τελευταία πενήντα χρόνια, δηλαδή, την κλίκα Καραμανλή της Νέας Δημοκρατίας και την κλίκα Παπανδρέου του ΠΑ.ΣΟ.Κ.) τα οποία διακρίνονται για την διαφθορά τους και την προαγωγή σχέσεων εξάρτησης των πολιτών από αυτά. Στην πραγματικότητα, είναι ακριβώς αυτή η εξάρτηση, που την ενισχύει παντοιοτρόπως ο διεφθαρμένος, γραφειοκρατικός κρατικός μηχανισμός που έχει δημιουργηθεί από τους ίδιους τους επαγγελματίες πολιτικούς, η οποία εξασφαλίζει την επανεκλογή τους (με τα συνακόλουθα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη), δεδομένου ότι τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα δεν μπορούν πια να εξασφαλίσουν μια θέση εργασίας, ή ακόμη και την κατάλληλη ιατρική περίθαλψη, παρά μόνο εάν έχουν τις αναγκαίες «διασυνδέσεις» με την διεφθαρμένη πολιτική τάξη (νομοθετική εξουσία) και ένα εξίσου διεφθαρμένο κρατικό μηχανισμό (εκτε-

λεστική και δικαστική εξουσία). Δεν προκαλεί επομένως έκπληξη το γεγονός ότι, πιθανώς, το κύριο χαρακτηριστικό της πρόσφατης κοινωνικής έκρηξης στην Ελλάδα είναι η επιβεβαίωση του γεγονότος ότι ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, ιδιαίτερα νέων που δεν έχουν ακόμη ενσωματωθεί στο πολιτικό και οικονομικό σύστημα —και οι πιθανότητες των περισσοτέρων από τους οποίους να ενσωματωθούν στο μέλλον είναι σχεδόν ανύπαρκτες!— είναι ανεξέλεγκτο από τις πολιτικές ελίτ.

Η απαξίωση, όμως, αυτού που περνά για «πολιτική» και «δημοκρατία» δεν σημαίνει και γενικότερη απαξίωση της Πολιτικής, με την κλασική έννοια που εκφράζει την ατομική και συλλογική αυτονομία. Αυτό φανερώνει όχι μόνο η σημαντικά μεγαλύτερη ένταση της Κοινωνικής Πάλης στη χώρα μας σε σχέση με τις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες, αλλά ακόμη και έρευνα του ΕΚΚΕ που δείχνει ότι σχεδόν 60% του λαού θεωρεί την πολιτική ως σημαντική αξία στη ζωή (από μέτρια σημαντική μέχρι πάρα πολύ), έναντι μόνο 42% στην Αγγλία.

Είναι, επομένως, προφανές ότι, για κάθε επαγγελματία πολιτικό, που έχει άλλωστε επενδυμένα συμφέροντα στην σημερινή «πολιτική», είναι αδιανόητη η διάκριση μεταξύ αυτού που περνά για πολιτική σήμερα (δηλαδή την μικροπολιτική του ενός κόμματος ή επαγγελματία πολιτικού έναντι του άλλου), και της Πολιτικής με την κλασική έννοια, ως της έκφρασης της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας (δηλαδή του καθορισμού των νόμων, που τους κυβερνούν, από τους ίδιους τους πολίτες, εφόσον η πολιτική βούληση δεν μπορεί να εκπροσωπηθεί παρά μόνο να είναι αντικείμενο ειδικής εξουσιοδότησης). Είναι εξίσου, όμως, πιθανό ότι οι πολίτες, ακόμη και αν δεν έχουν συνειδητοποιήσει αυτή τη διάκριση, αντιλαμβάνονται, έστω υποσυνείδητα, την ασημαντότητα αυτού που θεωρείται πολιτική σήμερα, γι αυτό και το απαξιώνουν γενικά, και όχι γιατί...προτιμούν τα τανκς, όπως κάποιοι άθλιοι επαγγελματίες πολιτικοί δυσφημούν και διαστρεβλώνουν αυτή την κοινή συνείδηση. Και είναι αυτή ακριβώς η κοινή συνείδηση για την ασημαντότητα της «πολιτικής» που αποτελεί το θεμέλιο της πολιτικής κρίσης, δεδομένου ότι αυτοί που δεν ασχολούνται με την ασημαντή μικρο-πολιτική, συνήθως, είναι οι ίδιοι που μετέχουν πρώτοι σε κοινωνικές εκρήξεις, όπως αυτές του περασμένου Δεκέμβρη στην Ελλάδα, ή αντίστοιχες στην Ευρώπη και αλλού!

Πέρα όμως από την οικονομική και πολιτική της διάσταση, η κρίση είναι, επίσης, και βαθιά κοινωνική, όπως έχουν δείξει οι περασμένες εκρήξεις του φοιτητικού κινήματος σχετικά με τις προσπάθειες των νεοφιλελεύθερων και σοσιαφιλελεύθερων να εφαρμόσουν τις εντολές της Ε.Ε. για ιδιωτικοποίηση της εκπαίδευσης, αλλά φυσικά και η έξαρση κοινωνικών φαινομένων όπως η κατάχρηση ναρκωτικών και της εγκληματικότητας, ιδιαίτερα κατά της παρουσίας, που είναι και τα δύο φαινόμενα τα οποία σαφώς οφείλονται στην εντεινόμενη πολυδιάστατη κρίση. Οι **συχνές επιστρατεύσεις απεργών εργαζομένων** είναι άλλη μια ένδειξη βαθιάς κοινωνικής κρίσης. Η κοινωνική

κρίση στην Ελλάδα δεν είναι επομένως καινούρια και δεν εκδηλώθηκε μόλις τον Δεκέμβριο του 2008 όταν ένα αυθόρμητο κύμα αγανάκτησης ξέσπασε από το ένα άκρο της Ελλάδος στο άλλο, ενώνοντας διαφορετικά κοινωνικά στρώματα και ηλικίες, παρόλο που ο προσομοίος ήταν, όπως πάντα, η νεολαία. Η δύναμη, αλλά συγχρόνως και η αδυναμία, της κοινωνικής αυτής έκρηξης ήταν ο αυθορμητισμός της. Ήταν δύναμη, διότι ξεπέρασε τα «συστημικά δεσμά», όπως αυτά εκδηλώνονται από τα Μ.Μ.Ε. και κυρίως τα τηλεοπτικά, αλλά και τα παραδοσιακά κόμματα, θεσμούς (Εκκλησία κλπ.) και τις συστημικές αξίες (καταναλωτισμός, «βόλεμα», πειθαρχία κλπ.). Αλλά ήταν και αδυναμία, διότι, όπως κάθε αυθόρμητο ξέσπασμα, ήταν καταδικασμένο τελικά να υποκύψει είτε στους ίδιους θεσμούς και αξίες, όπως προηγουμένως (με τις ελίτ να επιβάλλουν στη συνέχεια τη θέλησή τους με ακόμη πιο άγρια επιβολή από πριν, όπως συμβαίνει σήμερα) είτε, όπως συνέβη σε άλλες ιστορικές περιόδους, να υποκύψει σε νέες ελίτ και τις αξίες τους, εφόσον το ίδιο το κίνημα δεν είχε κατορθώσει να δημιουργήσει, πολύ πιο πριν από την έκρηξη, τις δικές του αξίες και θεσμούς, όπως προτείνει για παράδειγμα η μεταβατική στρατηγική της Περιεκτικής Δημοκρατίας.

Ακόμη, η κρίση είναι και οικολογική, όπως έγινε τραγικά φανερό το καλοκαίρι του 2007, όταν πολλοί φτωχοί αγρότες έχασαν τη ζωή τους στις πυρκαγιές, ως αποτέλεσμα του συνδυασμού της κλιματικής αλλαγής, της διαφθοράς και της κοινωνικής αναληθσίας της εγκληματικής ελίτ. Περιττό να προστεθεί ότι, όσο το σημερινό σύστημα αναπαράγεται, η οικολογική κρίση θα επιδεινώνεται, με ακόμη μεγαλύτερες αρνητικές συνέπειες στις χώρες της περιφέρειας και της ημιπεριφέρειας όπως η Ελλάδα, και ιδιαίτερα στα φτωχότερα στρώματα σε αυτές.^[14] Σήμερα, είναι γενικά παραδεκτό ότι η οικολογική κρίση και κυρίως το φαινόμενο του θερμοκηπίου, που είναι η σημαντικότερη εκδήλωσή της —καθώς και η συνακόλουθη κλιματική αλλαγή— καθημερινά επιδεινώνεται, όπως άλλωστε διαπιστώνουμε όλοι καθημερινά. Για παράδειγμα, στην ευρύτερη περιοχή μας, ενώ παλαιότερα η παρατεταμένη ξηρασία ταλαιπωρούσε βασικά τη Μεσόγειο, τώρα επεκτείνεται και στη κεντρική και Βόρεια Ευρώπη. Σύμφωνα, άλλωστε, με πρόσφατη Ισπανική μελέτη, η τήξη των πάγων, εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής, ήδη οδηγεί στην ανύψωση της θάλασσας περίπου 2,5 χιλιοστά τον χρόνο, πράγμα που μέχρι το 2050 θα έχει οδηγήσει σε συνολική ανύψωση 12-15 εκατοστά. Αυτό σημαίνει ότι οι Ελληνικές, και οι Μεσογειακές ακτές γενικότερα, θα χάσουν περίπου 10 μέτρα αμμουδιάς στα προσεχή 40 περίπου χρόνια,^[15] με ό,τι αυτό συνεπάγεται

[14] Τάκης Φωτόπουλος, "The deadly fires in Greece: a «tragedy» or the inevitable outcome of the criminal elites' activities?", *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 3, No. 4 (October 2007) — και μια συντομότερη εκδοχή υπάρχει εδώ: «Η "ανάπτυξη" και οι εγκληματικές ευθύνες των ελίτ», *Ελευθεροτυπία* (1 Σεπτεμβρίου 2007).

[15] Giles Tremlett, "Global warming to wash away beaches, warns Spanish study", *The Guardian* (11/09/2006).

στον τουρισμό, στην αξία των παρακτίων κτισμάτων κλπ..

Οι ετήσιες, επομένως, πυρκαγιές που καταστρέφουν και τα τελευταία υπολείμματα πράσινου στη χώρα μας, (ιδιαίτερα στην ευρύτερη περιοχή της τερατούπολης που συγκεντρώνει σχεδόν τον μισό πληθυσμό, αλλά και όπου αλλού υπάρχει «αναπτυξιακό» όφελος), οι συνακόλουθες καταστροφικές ετήσιες πλημμύρες, η διογκούμενη μόλυνση της ατμόσφαιρας κυρίως στα αστικά κέντρα –όλα αυτά δεν είναι ιδιαίτερα Ελληνικά φαινόμενα. Και αυτό, διότι ο παρονομαστής είναι πάντα κοινός: η «οικονομία της ανάπτυξης». Απλώς, σε χώρες στην ημι-περιφέρεια του καπιταλιστικού κέντρου, όπως η Ελλάδα, χώρες της Λατινικής Αμερικής και του πρώην Ανατολικού Συνασπισμού, καθώς και στην Κίνα, τα φαινόμενα αυτά είναι εντονότερα, διότι σε αυτές ο κοινός παρονομαστής δεν είναι απλώς μια οικονομία ανάπτυξης, αλλά μια «στρεβλή» οικονομία ανάπτυξης, η οποία χαρακτηρίζεται από μια ακόμη πιο άναρχη «αναπτυξιακή» διαδικασία, αφού ο μεν ιδιωτικός τομέας είναι ουσιαστικά ανεξέλεγκτος για χάρη της προσέλκυσης αναπτυξιακών επενδύσεων και, συνακόλουθα, η νοοτροπία του εύκολου πλουτισμού και της «αρπακτής» είναι επικρατούσες, ενώ οι πολιτικές ελίτ και ο δημόσιος τομέας γενικότερα είναι τόσο διεφθαρμένοι, ώστε να είναι ανίκανοι να προστατεύσουν ακόμη και τον φυσικό πλούτο της χώρας (δάση, παραλίες κλπ.) από την αρπακτικότητα του ιδιωτικού «αναπτυξιακού» κεφαλαίου.

Η απώτερη, δηλαδή, κοινωνική αιτία για όλα αυτά τα φαινόμενα είναι η «οικονομία της ανάπτυξης» και η ιδεολογία της «Προόδου» που αποτελεί το ιδεολογικό συμπλήρωμά της. Εύκολα μπορεί να δείχτει ότι, σε ένα σύστημα οικονομίας της αγοράς, στο οποίο κυριαρχεί η αναπτυξιακή ιδεολογία και η προσωπική απληστία, η «δυσανάπτυξη» είναι ζήτημα αυτόματης λειτουργίας του ίδιου του συστήματος, αφού είναι η αγοραστική δύναμη των ομάδων υψηλού εισοδήματος στο Βορρά και των ελίτ στο Νότο που καθορίζει τι, πώς και για ποιον θα παραχθεί. Η οικονομία της ανάπτυξης μπορεί να επιβιώσει μόνο με την διαρκή αναπαραγωγή και επέκτασή της σε νέες οικονομικές ή γεωγραφικές περιοχές οικονομικής δραστηριότητας, πράγμα που συνεπάγεται την καταστροφή της οικονομικής αυτοδυναμίας κάθε περιοχής. Αλλά, από τη στιγμή που καταστρέφεται η οικονομική αυτοδυναμία, είτε βίαια (π.χ. αποικιοκρατία), είτε μέσω της αγοράς, και έχει ως αποτέλεσμα δύο μέρη με άνιση οικονομική δύναμη (ως προς την παραγωγικότητα, την τεχνολογία και το ύψος του εισοδήματος) να έρθουν σε άμεση οικονομική επαφή, τότε, η αυτόματη λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς εξασφαλίζει την αναπαραγωγή και την επέκταση της ανισότητας μεταξύ των δύο μερών. Συγχρόνως, η οικονομική αυτή οργάνωση επιβάλλει ένα νέο τρόπο ζωής που στηρίζεται στη συνεχή προσπάθεια για ανάπτυξη και τη συνακόλουθη συγκέντρωση (οικονομική, αστική στα μεγάλα κέντρα κλπ.) η οποία ωθεί τους ντόπιους στην αποψίλωση των δασών και των ακτών τους, καθώς και στο ξεπούλημα, γενικότερα, κάθε πλουτοπαραγωγικής πηγής τους, ενώ οι ίδιοι συνωστίζονται

στα τερατώδη αστικά κέντρα με τις φτηνές προδιαγραφές ή καταλαμβάνουν «ευάλωτες» (τέως ακατοίκητες) περιοχές.

Πέρα όμως από τις «ποσοτικές» συνέπειες της ανάπτυξης, σήμερα, δεν υπάρχει πια κανένας αναλυτής (εκτός από τους κονδυλοφόρους του συστήματος) που να αμφισβητεί ότι η συνεχής «ανάπτυξη», τους τελευταίους δυο περίπου αιώνες, ήταν επίσης σε βάρος της ποιότητας ζωής, όσον αφορά στην ατμόσφαιρα, στο καθαρό νερό και το περιβάλλον γενικότερα, αλλά και, άμεσα ή έμμεσα, στην ίδια την ζωή στον πλανήτη. Η συνειδητοποίηση του γεγονότος αυτού, ήδη από τη δεκαετία του 1960, οδήγησε σε σειρά επισήμων εκθέσεων των ειδικών για την επαπειλούμενη καταστροφή, στη δημιουργία Πράσινων ή οικολογικών κομμάτων που κάποτε μάλιστα συγκυβέρνησαν (όπως στη Γερμανία), αλλά και στην απόπειρα να αναστραφεί η κρίση με διάφορες τεχνολογικές λύσεις και τη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Το αποτέλεσμα ήταν κάποια βελτίωση της «οικολογικής αποτελεσματικότητας» (αν ξεχάσουμε την εγκληματική υποστήριξη από τα Πράσινα κόμματα όλων των πολέμων της Νέας Τάξης, από την Γιουγκοσλαβία, μέχρι τον σημερινό «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας»!) και η παράλληλη ανάπτυξη (με το αζημίωτο βέβαια) μιας ολόκληρης καπιταλιστικής βιομηχανίας παραγωγής συστημάτων ανανεώσιμης ενέργειας. Συγχρόνως, δεν υπάρχει σήμερα πολυεθνική σεβόμενη τον εαυτό της που να μην μιλά για την ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος (ακόμη και οι πετρελαιοβιομηχανίες!), ενώ εκατομμυριούχοι pop stars συνιστούν στους λαούς με ροκ συναυλίες (και την αγαστή σύμπνοια των πολιτικών και οικονομικών ελίτ) να κάνουν οικονομίες στην ενέργεια και να «σφίξουν το ζωνάρι» γενικότερα «για να σωθεί ο πλανήτης»!

Φυσικά, ο πλανήτης δεν σώζεται με τις ασπιρίνες που προτείνουν οι ελίτ και τα οικολογικά κόμματα, όπως να αγοράσουμε όλοι λάμπες μακράς διάρκειας, να γεμίσουμε τον τόπο με τις απαίσιες Γερμανικές ανεμογεννήτριες, ή να χρησιμοποιούμε καύσιμα από αιθανόλη, καταδικάζοντας στην πορεία εκατομμύρια ανθρώπους στον κόσμο σε ακριβά τρόφιμα, αν όχι και στην πείνα. Αυτό δείχνει σαφώς το γεγονός της συνέχισης, και τελευταία ραγδαίας χειροτέρευσης, του κυριότερου οικολογικού προβλήματος που μας απειλεί: του φαινομένου του θερμοκηπίου και της συνακόλουθης κλιματικής μεταβολής. Και η αιτία δεν είναι, όπως υποθέτουν οι διάφοροι οικολόγοι, ότι δεν εφαρμόστηκαν σε ευρύτερη κλίμακα οι μορφές ανανεώσιμης ενέργειας, ή ότι οι «κακοί» νεοσυντηρητικοί στις ΗΠΑ δεν υπέγραψαν τη συνθήκη του Κιότο. Και αυτό, διότι ακόμη και αν είχαμε ήδη μεγιστοποιήσει την χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και αν όλοι είχαμε βάλει στα σπίτια μας λάμπες μακράς διάρκειας, ή ακόμη και αν οι ΗΠΑ είχαν υπογράψει τη συνθήκη του Κιότο, με τους σημερινούς ρυθμούς ανάπτυξης, η αναστροφή των οποιωνδήποτε θετι-

κών αποτελεσμάτων από τα μέτρα αυτά θα ήταν απλώς θέμα χρόνου.^[16]

Με άλλα λόγια, η αναστροφή της επαπειλούμενης οικολογικής καταστροφής, όπως παρατηρούν ακόμη και μετριοπαθείς μέχρι σήμερα οικολόγοι^[17] (επιβεβαιώνοντας τα παλαιότερα συμπεράσματα της ριζοσπαστικής οικολογίας), απαιτεί την ουσιαστική αναστροφή της «οικονομίας ανάπτυξης». Και αυτό, διότι μόνο τότε θα άλλαζε πραγματικά ο σημερινός τρόπος ζωής —πράγμα που αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση για την αναστροφή της καταστροφικής κλιματικής μεταβολής. Ομως, κάτι τέτοιο είναι αδύνατο στο σημερινό σύστημα της οικονομίας της αγοράς, εφόσον η ίδια η διατήρηση και αναπαραγωγή του συστήματος αυτού προϋποθέτει την μεγιστοποίηση της οικονομικής ανάπτυξης, τόσο από τη μεριά της παραγωγής όσο και από αυτή της κατανάλωσης.

Από τη μεριά της παραγωγής, ένα παγκόσμιο σύστημα οικονομίας της αγοράς με σχεδόν μηδενική ανάπτυξη (που είναι κάλλιστα εφικτό αν συνοδεύταν με ριζική ανακατανομή εισοδήματος και πλούτου μεταξύ Βορρά και Νότου, αλλά και μέσα στον Βορρά και τον Νότο) αποτελεί καθαρή επιστημονική φαντασία. Και αυτό, όχι μόνο διότι, ακόμη και αν κάποιες χώρες επέβαλαν στις πολυεθνικές επιχειρήσεις —οι οποίες αποτελούν τον μοχλό της σημερινής ανάπτυξης— τον δραστικό περιορισμό της δραστηριότητάς τους, αυτές απλώς θα μετακόμιζαν σε άλλους παραδείσους που διψούν για «ανάπτυξη», αλλά και διότι μια επιτυχής παγκόσμια πολιτική απο-ανάπτυξης, στο σημερινό σύστημα της οικονομίας της αγοράς, θα σήμαινε μια οικονομική κρίση ασύγκριτα χειρότερη της σημερινής ή και αυτής του μεσοπολέμου, που θα οδηγούσε αναπόφευκτα σε νέα είδη παγκόσμιοι ολοκληρωτισμού.

Από τη μεριά της κατανάλωσης, είναι γνωστό ότι για τους περισσότερους ανθρώπους, ο λόγος που ανέχονται το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και την συνακόλουθη οικονομία ανάπτυξης, παρά τις πελώριες ανισότητες και τη δραματική επιδείνωση της ποιότητας ζωής που δημιουργούν, είναι η καταναλωτική κοινωνία, ο γόνος του συστήματος αυτού. Ο καταναλωτισμός είναι ο μόνος λόγος για τον οποίο εκατομμύρια άνθρωποι σε όλη τη γη σπαταλούν μια ζωή άδεια από κάθε νόημα (εκτός αν καταφύγουν στα «καταστήματα νοήματος», δηλαδή στις Εκκλησίες των διαφόρων θρησκειών) σε βαρετές δουλειές γεμάτες στρες, ή απλώς προσπαθούν να επιβιώσουν κάτω από εξοντωτικές συνθήκες εργασίας. Είναι, επομένως, φανερό ότι μια οικονομία της αγοράς, χωρίς ανάπτυξη, είναι ανέφικτη, όχι μόνο διότι η έλλειψη ανάπτυξης την στερεί από τη βασική δυναμική της, αλλά και διότι την στερεί από κάθε νόημα στα μάτια των σημερινών πολιτών που έχουν μεταμορφωθεί σε καταναλωτές.

[16] Ted Trainer, "Renewable Energy: No Solution for Consumer Society", *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 3, No. 1 (January 2007).

[17] Serge Latouche, «Τρία ερωτήματα για μιαν άλλη ανάπτυξη», *LE MONDE/ Ελευθεροτυπία* (22/01/2006).

Τελευταίο, αλλά όχι και λιγότερο σημαντικό, είναι το ότι η κρίση δεν είναι μόνο θεσμική, που αφορά στους κύριους οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς της Ελλάδας, αλλά επίσης —και κυρίως— μια κρίση αξιών, ιδεών αλλά και κουλτούρας. Είναι δηλαδή και μια κρίση πολιτισμική, με τη γενικότερη έννοια. Η σημερινή δηλαδή κρίση δεν είναι μόνον θεσμική αλλά, αναπόφευκτα, είναι και γενικότερα πολιτισμική. Αναπόφευκτα, λόγω της άρρηκτης σχέσης μεταξύ θεσμών από τη μια μεριά, και αξιών και κουλτούρας από την άλλη. Όπως ανέπτυξα αλλού,^[18] ο στόχος της διαδικασίας κοινωνικοποίησης είναι ακριβώς η δημιουργία αυτής της σχέσης μεταξύ αξιών και θεσμών, την οποία εκφράζει το κυρίαρχο κοινωνικό παράδειγμα, δηλαδή το σύστημα πεποιθήσεων, ιδεών και των αντίστοιχων αξιών που είναι συμβατό με τους υπάρχοντες πολιτικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς. Η πολιτισμική κρίση, επομένως, εκφράζει την αμφισβήτηση του ίδιου του παραδείγματος αυτού και αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της σημερινής πολυδιάστατης κρίσης, όπως εκδηλώνεται στην Ελλάδα. Το κίνημα, άλλωστε, της νεολαίας που αναπτύχθηκε κατά την διάρκεια της σύγχρονης κρίσης, άμεσα ή έμμεσα, αμφισβήτησε τις ατομιστικές αξίες του ανταγωνισμού και της απληστίας, καθώς επίσης και εκείνες του εγωισμού και του καταναλωτισμού —συνοπτικά, τις αξίες της ετερονομίας ή ετεροκαθορισμού των πολιτών, είτε αυτός ο ετεροκαθορισμός θεμελιώνεται στους πολιτικούς, οικονομικούς και γενικότερα κοινωνικούς θεσμούς, είτε στον πνευματικό ετεροκαθορισμό που απορρέει από τον θρησκευτικό και γενικότερο ανορθολογισμό. Οι στόχοι των επιθέσεων κατά της παρουσίας στη διάρκεια των «Δεκεμβριανών» και μετά (πολυτελή αυτοκίνητα και μαγαζιά και βέβαια Τράπεζες —οι σύγχρονες εκκλησίες— αλλά και οι παλιές εκκλησίες που επίσης ανθούν στη χώρα μας) είναι ενδεικτικοί αυτής της πολιτισμικής κρίσης.

Η πολιτισμική κρίση στην Ελλάδα, επομένως, καθορίζεται, αρχικά, από το γεγονός ότι το κυρίαρχο κοινωνικό παράδειγμα που επιβάλλει η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, (καταναλωτισμός, ατομικισμός, ανταγωνισμός κλπ.), τέθηκε σε αμφισβήτηση από το κίνημα των νέων, είτε άμεσα είτε έμμεσα. Με αυτή την έννοια η πολιτισμική κρίση εκδηλώνεται, ως τμήμα της συστημικής κρίσης, σαν σύγκρουση μεταξύ υποστηρικτών του κυρίαρχου κοινωνικού παραδείγματος και των συναφών θεσμών από τη μια και, από την άλλη, των αντιτιθέμενων στο σύστημα και στους κυρίαρχους θεσμούς της οικονομίας της αγοράς/ανάπτυξης και του πολιτικού της συμπληρώματος, της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας».

Στην χώρα μας, όμως, υπάρχει και ένα δεύτερο βασικό στοιχείο που καθορίζει την πολιτισμική κρίση, το οποίο θεμελιώνεται στην ιστορική διαμάχη που ξεκίνησε με τη γένεση του σύγχρονου Ελληνικού κράτους, εκφράζοντας

[18] Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, "Mass media, Culture and Democracy", *Democracy & Nature*, Vol. 5, No. 1 (March 1999).

μια εγγενή ιδεολογική κρίση, η οποία εκδηλώνεται ιστορικά με τη σύγκρουση μεταξύ «εκσυγχρονιστών» και παραδοσιακών. Φυσικά, τα δύο στοιχεία της κρίσης διαπλέκονται ποικιλοτρόπως και στη σημερινή πολιτισμική κρίση στην Ελλάδα η σύγκρουση συχνά εμφανίζεται ως μια σύγκρουση μεταξύ «Ευρωφρόνων» και «Ελληνοφρόνων». Οι Ευρώφρονες (ή «εκσυγχρονιστές») είτε υιοθετούν αμιγώς την Νεοταξική ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης, που στηρίζεται στα ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες, είτε υιοθετούν ένα μίγμα Νεοταξικής και Ελληνο-ορθόδοξης ιδεολογίας που παντρεύει την ιδεολογία της πρώτης με τα φολκλорικά μόνο στοιχεία της δεύτερης. Αντίθετα, οι Ελληνόφρονες υιοθετούν μια ιδεολογία εθνικής ταυτότητας που στηρίζεται στο τερατώδες, αλλά και αντιφατικό, μίγμα του «Ελληνοχριστιανικού» πολιτισμού. Μολονότι, όμως, η πολιτισμική αυτή σύγκρουση που θεμελιώνεται στην παραδοσιακή πολιτισμική σύγκρουση εκφράζεται σήμερα με όρους σύγχρονους που παραπέμπουν στη σημερινή παγκοσμιοποίηση, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η πολιτισμική αυτή σύγκρουση, αντίθετα με την πρώτη, δεν έχει συστημικό χαρακτήρα, εφόσον δεν αμφισβητεί την ίδια την καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση, αλλά απλά την ιδεολογική παγκοσμιοποίηση που αυτή επιβάλλει.

Είναι, λοιπόν, σαφής ο διφυής χαρακτήρας της Ελληνικής πολιτισμικής κρίσης που θεμελιώνεται τόσο στο κυρίαρχο κοινωνικό παράδειγμα, που επιβάλλει η ιδεολογική παγκοσμιοποίηση («συστημικό» στοιχείο), όσο και στο στενά πολιτισμικό («παραδοσιακό» στοιχείο) της κρίσης. Κατά τη γνώμη μου, αυτός ο διφυής χαρακτήρας της Ελληνικής πολιτισμικής κρίσης μπορεί να εξηγήσει και τις γνωστές κοινωνικές αντιφάσεις στην Ελλάδα, τις οποίες δεν συναντά κανείς σε άλλες χώρες ενσωματωμένες στη διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Δηλαδή, το γεγονός ότι ακόμη και συντηρητικοί θεσμοί, όπως η Εκκλησία ή ο Στρατός, και συντηρητικά κόμματα, καθώς και η μεγάλη πλειοψηφία του λαού μπορεί να στρέφονται κατά της παγκοσμιοποίησης, της υπερεθνικής ελίτ και των πολέμων της, ενώ συγχρόνως εμπνέονται από τις βασικές αξίες της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και του κυρίαρχου κοινωνικού παραδείγματος!

Γ. Ο ΡΟΛΟΣ ΕΝΟΣ ΑΝΤΙΣΥΣΤΗΜΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΓΙΑ ΠΑ

Η αντιτρομοκρατική νομοθεσία και η αντίστοιχη πρακτική έχουν διεισδύσει με μύριους τρόπους στις δυτικές αντιπροσωπευτικές «δημοκρατίες», οδηγώντας στην δημιουργία νέων ημι-ολοκληρωτικών καθεστώτων. Η πρακτική αυτή εντέίνεται σε αναλογία με την λαϊκή αντίδραση στην καθαρή ληστεία του κοινωνικού πλούτου από τράπεζες, χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και στις οικονομικές ελίτ γενικότερα, για την οικονομική κρίση που δημιούργησαν, την οποία την πληρώνουν εκατομμύρια άνθρωποι σε όλο τον κόσμο με ανεργία, φτώχεια και εργασιακή ανασφάλεια. Τον «πόλεμο» αυτόν τον ξεκίνησε η

υπερεθνική ελίτ, σε συνεργασία με τις ντόπιες ελίτ και τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα που καρπώνονται τα οφέλη της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, με προφανή στόχο τον ασφαλή έλεγχο των πληθυσμών μπροστά στην εντεινόμενη ανισότητα σε όλο τον κόσμο, που αναπόφευκτα επέφερε η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς. Αυτό, άλλωστε, προκύπτει σαφώς από το γεγονός ότι ο «πόλεμος» αυτός σήμερα συνεχίζεται και εντείνεται στην Δύση, την στιγμή που η ίδια η «τρομοκρατία», η οποία έδωσε την αφορμή σε αυτόν, έχει ουσιαστικά εξαφανιστεί!

Στην Ελλάδα, τα «Δεκεμβριανά» έδωσαν την κατ' εξοχήν αφορμή για την εντατικοποίηση της κρατικής τρομοκρατίας, με την υποστήριξη σημαντικού τμήματος του πληθυσμού που —με την αποφασιστική βοήθεια των ΜΜΕ— «τρομοκρατήθηκε» από την κοινωνική έκρηξη και επέλεξε, αν πιστέψουμε στις δημοσκοπήσεις, όπως άλλωστε και στην υπόλοιπη Δύση, την «ασφάλεια» αντί για τις ατομικές ελευθερίες. Έτσι, με τις προτεινόμενες ιδιώνυμες ρυθμίσεις, που μας επαναφέρουν στο ημι-δικτατορικό, μετεμφυλιακό καθεστώς, το αδίκημα της διατάραξης της κοινής ειρήνης μετατρέπεται από πλημμέλημα σε κακούργημα και θα τιμωρείται με ποινή κάθειρξης μέχρι δέκα χρόνια! Παράλληλα, επανέρχεται η περιβόητη «περιύβριση αρχής», ενώ ιδιαίτερη μεταχείριση επιφυλάσσεται για τα νέα «μιάσματα», τους κουκουλοφόρους, δηλαδή, τους ακτιβιστές που καλύπτουν τα πρόσωπά τους για να προφυλαχθούν από τα δηλητηριώδη χημικά που χρησιμοποιούν οι Αρχές, αλλά και από την αυθαίρετη σύλληψη. Και αυτό, την ίδια στιγμή που οι φύλακες της τάξης είναι οι κατ' εξοχήν κουκουλοφόροι με τα κράνη κ.λπ., που —νόμιμα— κρύβουν το πρόσωπό τους, ενώ επί πλέον κρύβουν —παράνομα— και τα διακριτικά της ταυτότητάς τους. Έτσι, εκτός από τις βαριές ποινές, απαγορεύεται τώρα και η χρηματική εξαγορά, η αναστολή εκτέλεσης των ποινών, αλλά και το ανασταλτικό αποτέλεσμα της έφεσης για τα αδικήματα που διαπράττουν (π.χ. την βλάβη της περιουσίας πολυεθνικών, όπως το ΜακΝτόναλτς, ή Τραπεζών κ.λπ.). Ο στόχος είναι προφανής: η τρομοκράτηση των διαδηλωτών με την απειλή σίγουρης φυλάκισης, εάν ξεφύγουν από τα όρια για τις διαδηλώσεις, τα οποία καθιερώνουν οι ίδιες οι ελίτ, εναντίον των οποίων, όμως, στρέφονται οι διαδηλώσεις!

Τέλος, οποιαδήποτε κρατική τρομοκρατία θα ήταν ανίσχυρη, αν δεν συνοδεύταν από το αναγκαίο συμπλήρωμά της, την πνευματική καταπίεση. Και αυτή δεν ασκείται μόνο έμμεσα από τα ΜΜΕ, και ιδίως τα τηλεοπτικά, τα οποία περιθωριοποιούν ή εξαφανίζουν κάθε άποψη που δεν παραμένει απλώς στην «μικροπολιτική» των κομματικών αντιδικιών, αλλά αμφισβητεί τους ίδιους τους συστημικούς θεσμούς και αντίστοιχες αξίες. Η πνευματική καταπίεση ασκείται και άμεσα, ιδιαίτερα μετά την 9/11, εναντίον της ακαδημαϊκής ελευθερίας στη χώρα που, κατά τον «αναρχικό» Τσόμσκι,^[19] είναι μια

[19] Βλ. π.χ. την συνέντευξη Τσόμσκι στην *Ελευθεροτυπία* (31/7/1995).

«ασυνήθιστα ελεύθερη χώρα»: τις ΗΠΑ, όπως έδειξε μόλις εκδοθέν βιβλίο^[20] για την καταπίεση της ακαδημαϊκής ελευθερίας. Και αυτό, δεν είναι καθόλου περίεργο φαινόμενο, εφόσον, όπως σημειώνω στο ίδιο βιβλίο, «σήμερα είναι γενικά αποδεκτό ότι κάθε ατομική ελευθερία, συμπεριλαμβανομένης φυσικά της ακαδημαϊκής, έχει υπονομευθεί αποτελεσματικά, τόσο εξαιτίας των συστημικών περιορισμών που επιβάλλονται από την μορφή του συστήματος της οικονομίας της αγοράς που αναπτύχθηκε στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, όσο και λόγω των αντίστοιχων περιορισμών που επιβάλλει η ημιολοκληρωτική διαμόρφωση της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», μετά την 9/11. Στην πραγματικότητα, η σημερινή μορφή της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» συνιστούν άρρηκτα τμήματα μιας νέας ολότητας που μπορεί να οριστεί ως η Νέα Διεθνής Τάξη».^[21]

Φυσικά, η σημερινή βαθιά κρίση άλλαξε αρκετά από αυτά τα δεδομένα, αλλά όχι την ουσία της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Έτσι, μολονότι σήμερα αυξάνονται οι φορολογικοί συντελεστές για τα προνομιούχα στρώματα ακόμη και στο πρότυπο νέο-σοσιαλφιλελευθερισμού, τη Βρετανία, αυτό γίνεται απλώς για να κατευναστούν τα λαϊκά στρώματα, τα οποία βασικά πληρώνουν τη σημερινή κρίση τόσο με φόρους, όσο και με παραπέρα συρρίκνωση των κοινωνικών δαπανών. Με άλλα λόγια, η αύξηση των φόρων, σήμερα, δεν χρησιμοποιείται, βέβαια, για την ανασύσταση του αποδιαρθρωμένου κοινωνικού κράτους, αλλά απλώς για να σωθεί το Τραπεζικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα από σίγουρη χρεοκοπία!

Ακόμη, όπως ήταν αναμενόμενο, το βάθεμα της κρίσης και η παγκόσμια εξάπλωσή της έχει, ήδη, οδηγήσει σε μια σειρά κοινωνικών εκρήξεων, με προεξάρχουσα την Ελληνική, τον περασμένο Δεκέμβρη. Έτσι, τη στιγμή αυτή, ένα φάσμα πλανιέται πάνω από τον κόσμο που έχει υιοθετήσει το σύστημα της διεθνοποιημένης καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς: το φάσμα των μαζικών εξεγέρσεων που η υπερεθνική και οι κατά τόπους ελίτ τρέμουν^[22] ότι πρόκειται να εκραγούν, ως αποτέλεσμα της συσσώρευσης οργής ανάμεσα στα μη προνομιούχα κοινωνικά στρώματα. Δηλαδή, της οργής που προκλήθηκε από την συνειδητοποίηση του μεγέθους της εξαπάτησής τους, όλα αυτά τα χρόνια, ότι η σκληρή δουλειά (και, σε κάποιες περιπτώσεις, η εξοντωτική δουλειά όπως, για παράδειγμα, σε χώρες «θαύματα» όπως η Κίνα, Ινδία κ.λπ.) μαζί με την συσσώρευση πτυχίων θα οδηγούσαν σε μια συνεχή βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου, δηλαδή, του καταναλωτικού τους επιπέδου. Μια εξαπάτηση, την οποία συνειδητοποιούν μόλις τώρα, βλέποντας ότι η αγωνιώδης αυτή προσπάθεια οδήγησε μεν σε μια διόγκωση των μεσαίων τάξεων, ιδιαίτε-

[20] *Academic Repression: Reflections from the Academic Industrial Complex* (AK Press : Spring 2009), ed. by A. Nocella, Steven Best & Peter McLaren.

[21] Στο ίδιο. Το κείμενο αναδημοσιεύεται και στο θεωρητικό περιοδικό *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 4, No. 4 (October 2008).

[22] Βλ. π.χ. Nick Cohen, "Be very worried – rioting's coming home", *The Observer* (25/1/2009).

ρα στο Βορρά, αλλά η συντριπτική πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού ζει στην οικονομική ανασφάλεια, αν όχι σε άθλια φτώχεια. Παράλληλα, διαπιστώνουν την συνεχή χειροτέρευση της ποιότητας ζωής τους, (αβεβαιότητα απασχόλησης, συνεχές άγχος και χειροτέρευση των συνθηκών εργασίας κλπ.) παρά μια κάποια βελτίωση της υλικής ευμάρειάς τους σε όρους καταναλωτικών αγαθών. Ακόμη, κάποτε βλέπουν να απειλείται ακόμη και η ίδια η ζωή τους, για χάρη της οικονομικής μεγέθυνσης και «ανάπτυξης», η οποία κατανέμει την μερίδα του λέοντος του κοινωνικού πλούτου στις ελίτ, τις προνομιούχες κοινωνικές τάξεις και στους απογόνους τους, ενώ τα απομεινάρια μοιράζονται στους υπόλοιπους για να εξαγοράζεται η ανοχή τους^[23].

Είναι, επομένως, βέβαιο ότι όσο η πολυδιάστατη αυτή κρίση βαθαίνει, τόσο θα πολλαπλασιάζονται οι κοινωνικές εκρήξεις στον Βορρά και στον Νότο. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι μετά την Ελλάδα ακολούθησαν κοινωνικές εκρήξεις ακόμη και σε παραδοσιακά φιλήσυχα μέρη, όπως η Ισλανδία (το χθεσινό οικονομικό «θαύμα») και η Λετονία, ενώ όλοι –και πρώτοι οι Κινέζοι «κομμουνιστές» γραφειοκράτες– τρέμουν βλέποντας την κοινωνική αναταραχή, που υπέβροσκε από καιρό λόγω της πελώριας ανισότητας, την οποία δημιούργησε το κινεζικό οικονομικό «θαύμα» της παγκοσμιοποίησης, να φουρντώνει.^[24] Δεν είναι, επομένως, καθόλου περίεργο που οι ελίτ ήδη κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου των εξεγέρσεων ακόμη και δημόσια και ο προεδρεύων της ευρωζώνης Ζαν Κλοντ Γιουνκέρ τόνιζε σε συνέντευξη Τύπου, που έδωσε από κοινού με τον επίτροπο Χοακίν Αλμούνια, μετά το πέρας των εργασιών των υπουργών Οικονομίας της ευρωζώνη: «Οδηγούμαστε προς κοινωνική έκρηξη, διότι θα έχουμε μεγάλη κρίση στον τομέα της απασχόλησης φέτος και του χρόνου».^[25] Και φυσικά δεν είναι εκπληκτικό ότι οι ελίτ σε όλες αυτές τις χώρες ενισχύουν ακόμη περισσότερο τον τρομοκρατικό μηχανισμό τους, τον οποίον αποκαλούν «αντι-τρομοκρατική» νομοθεσία, και που, στην πραγματικότητα, στοχεύει στον έλεγχο των ίδιων των πληθυσμών τους.^[26] Ακόμη, όπως προσπάθησα να δείξω στο πρώτο μέρος, τίποτε βέβαιο δεν πρόκειται να αλλάξει, εάν το παρόν σύστημα υιοθετήσει ένα «ανθρώπινο» πρόσωπο, εισάγοντας ακόμη περισσότερες μεταρρυθμίσεις στη λειτουργία του (όπως

[23] Βλ. Serge Latouche, “De-growth: an electoral stake?” and Τάκης Φωτόπουλος, “Is degrowth compatible with a market economy?”, *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 3, No. 1 (January 2007).

[24] T. Fotopoulos, “Is sustainable development compatible with present globalisation? The Chinese Case”, *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 4, No. 4 (October 2008) & “Unrest feared as Chinese factories continue cutbacks”, *The Guardian* (5/1/2008). Βλ. και Τάκης Φωτόπουλος, «Η Κινεζική φούσκα και ο ‘σοσιαλισμός’ της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης», *Ελευθεροτυπία* (16/8/2008).

[25] *Ελευθεροτυπία* (6/5/2009).

[26] Βλ. π.χ., Jenni Russell, “The all-seeing state is about to end privacy as we know it”, *The Guardian* (8/10/2008), & AC Grayling, “Safety in our cages”, *The Guardian* (26/8/2008) & “Be very worried – rioting’s coming home”, ο.π.

ζητά η ρεφορμιστική Αριστερά), οι οποίες θα αφήνουν ανέγγιχτες τις θεμελιώδεις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δομές που αναπαράγουν το ίδιο το σύστημα.

Με βάση την παραπάνω προβληματική, είναι φανερό πως τα αιτήματα του σημερινού κινήματος δεν είναι κατά βάση αντισυστημικά (παρόλο, βέβαια, που υπάρχουν και αντισυστημικές τάσεις μέσα σε αυτό, οι οποίες μάλιστα ενδυναμώνονται με την σημερινή βαθιά κρίση), εφόσον αμφισβητούν μόνο τις συνέπειες, αλλά όχι και τις αιτίες, δηλαδή τις ίδιες τις δομές τους συστήματος που γεννούν αυτές τις συνέπειες. Δεν είναι, λοιπόν, περίεργο ότι, σε αντίθεση με τον Μάη του '68, σύσσωμη η ρεφορμιστική Αριστερά υποστηρίζει πολλά από τα αιτήματα του σημερινού κινήματος για να ελαττωθούν οι «ακρότητες» του νεοφιλελευθερισμού.

Στην πραγματικότητα, όμως, ακόμη και οι «ακρότητες» ελάχιστα μπορούν να μειωθούν, όχι μόνο στο επίπεδο μιας χώρας, αλλά ακόμη και στο επίπεδο ενός οικονομικού μπλοκ, όπως η ΕΕ. Και αυτό, διότι στο πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, όσο πιο ανοικτές και απελευθερωμένες είναι οι αγορές και «ελαστικές» οι εργασιακές σχέσεις, τόσο πιο ελκυστική η σχετική χώρα ή το σχετικό μπλοκ, για το ντόπιο και ξένο κεφάλαιο. Μόνο, επομένως, μια παγκόσμια συμφωνία θα μπορούσε να επιβάλλει κάποιους αποτελεσματικούς ελέγχους στις αγορές και στις πολυεθνικές, για χάρη της προστασίας της εργασίας και του περιβάλλοντος. Ομως, αυτό προϋποθέτει ότι η εντατική ανάπτυξη —η οποία σήμερα είναι στα χέρια των πολυεθνικών— θα έπαινε να είναι ο κύριος οικονομικός στόχος, αλλά και το αποτέλεσμα της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς. Ακόμη, αυτό προϋποθέτει ότι χώρες και μπλοκ με εντελώς διαφορετικές συνθήκες (από την σοσιαλφιλελεύθερη Σουηδία, μέχρι τις ΗΠΑ, αλλά και την Κίνα, την Ινδία, που εκμεταλλεύονται τις άθλιες εργασιακές συνθήκες για την προσέλκυση κεφαλαίου) θα έπρεπε να την συνυπογράψουν. Οπως, όμως, έδειξε «η Συνδιάσκεψη των 20», ελάχιστα είναι τα περιθώρια για διεθνείς συμφωνίες, ακόμη και για τις χρηματοπιστωτικές αγορές, ενώ τα περιθώρια για ριζοσπαστικούς ελέγχους στις αγορές εμπορευμάτων, κεφαλαίου και εργασίας είναι σχεδόν μηδαμινά, δεδομένης της ανομοιογένειας των οικονομικών συνθηκών που έχει δημιουργήσει η ανισόμερη καπιταλιστική ανάπτυξη. Και, φυσικά, η υπερεθνική οικονομική ελίτ και οι πολυεθνικές μπορούν πολύ εύκολα να εκμεταλλεύονται αυτές τις διαφορές για να επιβάλλουν τη δική τους ατζέντα.

Το κρίσιμο, επομένως, θέμα είναι εάν οι σημερινοί αυθόρμητοι αγώνες κατά της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, που —σε συνθήκες παντελούς έλλειψης ενός μαζικού αντισυστημικού κινήματος— αναγκαστικά έχουν αμυντικό χαρακτήρα, θα αποτελέσουν τη βάση για την ανάπτυξη της αντισυστημικής συνείδησης και ενός αντίστοιχου κινήματος ή εάν, αντίθετα, θα εξαντληθούν στα αμυντικά αιτήματα και στις εύκολα καταπνιγόμενες εξεγέρσεις. Είναι, επομένως, περισσότερο από ποτέ επιτακτική η ανάγκη για

την ανάπτυξη ενός οργανωμένου μαζικού κινήματος στη βάση ενός νέου αντισυστημικού προτάγματος, πέρα από τα αποτυχημένα προτάγματα του 19ου αιώνα, τα οποία ακόμη καθοδηγούν την κοινοβουλευτική και εξωκοινοβουλευτική Αριστερά μας. Ενός κινήματος, που θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια εναλλακτική, άξια του ονόματός της, δημοκρατία —μια περιεκτική δημοκρατία. Εναλλακτικά, το αυθόρμητο κίνημα είτε θα συνεχίσει να ξοδεύεται σε ειρηνικές διαμαρτυρίες και πορείες (όπως θέλει η παραδοσιακή Αριστερά) τις οποίες οι ελίτ εύκολα μπορούν να αγνοούν, είτε σε μη ειρηνικές διαδηλώσεις και συλλαλητήρια, (όπως θα πιέζουν τα πιο ενεργά στοιχεία του κινήματος αυτού), που, αναπόφευκτα, θα οδηγούν σε ακόμη μεγαλύτερη συστημική βία και στη συνακόλουθη λαϊκή αντιβία, ή, τέλος, στην έξαρση της ατομικής «τρομοκρατίας»^[27] —δηλαδή στη διαιώνιση ενός αδιέξοδου κύκλου βίας.

Οι δυο βασικές τάσεις μέσα στην ρεφορμιστική αυτή Αριστερά είναι, πρώτον, αυτή της «ρεαλιστικής» ρεφορμιστικής Αριστεράς, η οποία ονειρεύεται ότι μια πολιτικά ενοποιημένη και αυτόνομη από τις ΗΠΑ «Ευρώπη» θα μπορούσε να μας οδηγήσει έξω από την σημερινή πολυδιάστατη κρίση και την νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, που αποδίδεται στα μηχανεύματα της «κακής» Αμερικανικής ελίτ. Και αυτό, χωρίς να δείχνει ποτέ αυτή η Αριστερά γιατί άραγε τα συμφέροντα των Ευρωπαϊκών οικονομικών ελίτ είναι τόσο διαφορετικά από αυτά της Αμερικανικής ελίτ, ώστε να ευελπιστεί πως η επικράτησή τους θα οδηγήσει στην αντιστροφή της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Ποτέ, για παράδειγμα, η Αριστερά αυτή δεν έδειξε πού θα στηριχτεί η ανάπτυξη των Ευρωπαϊκών ελίτ, αν όχι στη δραστηριότητα των Ευρωπαϊκών πολυεθνικών, και γιατί άραγε οι πολυεθνικές αυτές θα δεχόντουσαν περιορισμούς στη κίνηση κεφαλαίων και εμπορευμάτων για χάρη κοινωνικών και οικολογικών στόχων, που αναγκαστικά θα περιόριζαν την ανάπτυξή τους, σε σχέση με τις Αμερικανικές ή Απω-ανατολικές πολυεθνικές, οι οποίες δεν θα αντιμετώπιζαν παρόμοιους περιορισμούς.

Η δεύτερη τάση είναι αυτή της «ανανεωτικής» Μαρξογενούς Αριστεράς, η οποία μιλά για τον σοσιαλισμό ως στρατηγικό στόχο, επιτευκτό μέσω μιας μακρόχρονης περιόδου αγώνων και κατακτήσεων που θα άλλαζαν τον συσχετισμό δυνάμεων προς όφελος της εργασίας και σε βάρος του κεφαλαίου. Στο μεταξύ, η ίδια Αριστερά υιοθετεί τις πιο ρεφορμιστικές θέσεις και όχι μόνο δεν θέτει άμεσο θέμα αμφισβήτησης του συστήματος, αλλά ούτε καν αμφισβήτησης της Ε.Ε., που είναι το κύριο όργανο υλοποίησης της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης στον Ευρωπαϊκό χώρο! Αντίθετα, δεν διστάζει να χαρακτηρίζει την παγκοσμιοποίηση ως ιδεολόγημα ή «συνωμοσία», προτιμώντας να μην βλέπει τα συστημικά αίτια της ανόδου της που την κάνουν μη αντιστρέψιμη μέσα στο σημερινό σύστημα. Είναι, βέβαια, πολύ ευκολότερο να ρίχνει κανείς την ευθύνη στις «συμβιβασμένες» σοσιαλδημοκρατικές

[27] Βλ. Τ. Φωτόπουλος, *Ο Πόλεμος κατά της «Τρομοκρατίας»* (Γόρδιος, 2003).

ηγεσίες και συγχρόνως να διανθίζει όλα αυτά με «επαναστατική» ρητορική —είδος που ευδοκιμεί στην Ελληνική ρεφορμιστική Αριστερά, σε αντίθεση με την περισσότερο συνεπή διεθνή. Τέλος, ελάχιστα προβάλλονται οι απόψεις της πραγματικά αντισυστημικής παραδοσιακής Αριστεράς, η οποία, ξεκινώντας πάλι από την κλασική Μαρξιστική ανάλυση, αμφισβητεί ευθέως το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και το πολιτικό του συμπλήρωμα —την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία»— καθώς και τους κύριους θεσμούς που το υλοποιούν, όπως η Ε.Ε.

Γιατί είναι επιτακτική η ανάγκη για ένα νέο αντισυστημικό πρόταγμα σήμερα;

Το να μιλά κανείς για ένα νέο πρόταγμα εθεωρείτο —τουλάχιστον πριν τη σημερινή βαθιά κρίση— περίπου σαν πολιτική αυτοκτονία, εφόσον η επικρατούσα αντίληψη, μέσα σε αυτό που περνά για Αριστερά στις μέρες μας (δηλ. την ρεφορμιστική Αριστερά, την οποία, βέβαια, προβάλλουν με κάθε μέσο, για τους δικούς τους λόγους, αυτοί που ελέγχουν τα Μ.Μ.Ε. και, ιδιαίτερα, τα τηλεοπτικά) είναι ότι, αφού απέτυχε το Σοβιετικό πείραμα, και η καπιταλιστική οικονομία της αγοράς είναι παντού κυρίαρχη και παντοδύναμη, δεν μένει παρά να παλέψουμε μέσα στο ισχύον σύστημα για να το βελτιώσουμε, όσο μπορούμε. Πολλοί, μάλιστα, καλύπτουν αυτή την ενσωμάτωση της σημερινής Αριστεράς μέσα στο σύστημα και ως κάτι θετικό, αν όχι και προοδευτικό, διότι δήθεν τα πολιτικά προτάγματα στο παρελθόν οδήγησαν σε ολοκληρωτισμούς. Έτσι, «ξεχνούν» βολικότατα ότι το υπάρχον σύστημα, επίσης, βασίζεται σε ένα πολύ συγκεκριμένο πρόταγμα, αυτό του φιλελευθερισμού (πολιτικού και οικονομικού), με όσα υπολείμματα του σοσιαλιστικού προτάγματος ενσωματώθηκαν σε αυτό, στη περίοδο της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης, και παραμένουν ακόμη. Δεν ήταν λοιπόν περίεργο ότι κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι πρέπει απλώς να παλεύουμε για έναν αφηρημένο «καλύτερο κόσμο που είναι εφικτός» (όπως διακήρυσσε το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ και τα παρακλάδια του), που συνήθως κατέληγε σε αιτήματα για κάποιες μεταρρυθμίσεις. Άλλοι πάλι, στην παραδοσιακή ελευθεριακή αριστερά, μιλούσαν για ένα πρόταγμα που δήθεν θα προκύψει στη πορεία του αγώνα —πράγμα, βέβαια, που ποτέ δεν έγινε στην ιστορία ούτε θα γίνει ποτέ.

Τελευταία, όμως, και με αφορμή την εντεινόμενη πολυδιάστατη κρίση της σημερινής κοινωνίας, και ιδιαίτερα την σημερινή παγκοσμιοποιημένη κρίση, η οποία έκανε φανερό τον βαθύτατο ανορθολογισμό του συστήματος της οικονομίας της αγοράς, γίνεται πια φανερό ότι δεν αρκεί η κριτική του σημερινού κοινωνικο-οικονομικού συστήματος και ότι, απαραίτητη προϋπόθεση για να αποκτήσει πάλι πολιτική σημασία η Αριστερά, είναι η από μέρους της ανάπτυξη ενός σοβαρού προβληματισμού για τις μορφές που θα μπορούσε να πάρει μια μετακαπιταλιστική κοινωνία. Ο προβληματισμός αυτός ήταν ήδη

επιτακτικός, μετά το πελώριο κενό που δημιούργησε η ιστορική αποτυχία της εφαρμογής του σοσιαλιστικού προτάγματος στη πράξη, και, στη συνέχεια, η εκμετάλλευση της αποτυχίας αυτής από τους ιδεολογικούς κομισάριους του συστήματος, τύπου Φουκουγιάμα, που θρασύτατα έφθασαν να μιλούν για το δήθεν «τέλος της Ιστορίας».

Έτσι, οι ίδιοι λόγοι που έφεραν στο κατώφλι του θανάτου την παραδοσιακή Αριστερά, είναι αυτοί που φαίνεται οδηγούν στην δημιουργία μιας νέας αντισυστημικής Αριστεράς, η οποία θα ενσωμάτωνε αλλά και θα υπερέβαινε την παραδοσιακή αντισυστημική Αριστερά, που, βασικά, παραμένει προσκολλημένη στα προτάγματα του 19ου αιώνα (Μαρξισμός και αναρχισμός), σε μια νέα σύνθεση της σοσιαλιστικής και της αυτόνομης-δημοκρατικής παράδοσης με τα ριζοσπαστικά ρεύματα στα νέα κοινωνικά κινήματα. Οι λόγοι αυτοί αναφέρονται τόσο στις αντικειμενικές, όσο και στις υποκειμενικές συνθήκες.

Όσον αφορά τις αντικειμενικές συνθήκες, είναι γνωστό και αποδεκτό από σχεδόν όλους (εκτός βέβαια από τους ιδεολόγους του συστήματος) ότι η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση —η οποία πράγματι αποτελεί μονόδρομο στο θεσμικό πλαίσιο των ανοικτών και ελεύθερων αγορών της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς— έχει οδηγήσει σε μια πολυδιάστατη κρίση που σήμερα κατέληξε και σε μια πρωτόγνωρη καπιταλιστική κρίση, βασική αιτία της οποίας είναι η συγκέντρωση δύναμης και η ανισότητα που είναι εγγενείς στο σύστημα αυτό. Και αυτό, πέρα από την συνεχή χειροτέρευση των πλανητικών κλιματικών συνθηκών, αλλά και της γενικότερης ποιότητας ζωής λόγω της μόλυνσης των φυσικών πηγών, της τροφικής αλυσίδας κ.λπ., αλλά και πέρα από την εντεινόμενη πολιτική και κοινωνική κρίση που ήδη εξετάσαμε στα προηγούμενα μέρη.

Παράλληλα, η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση έχει οδηγήσει επίσης στην βαθμιαία δραστική συρρίκνωση του παραδοσιακού επαναστατικού υποκειμένου, της εργατικής τάξης, τόσο «αντικειμενικά» (αριθμητική συρρίκνωση) όσο και «υποκειμενικά» (καθίζηση ταξικής συνείδησης και ταξικών αγώνων). Μολονότι πολλοί στην παραδοσιακή αριστερά εξακολουθούν να ερμηνεύουν την πραγματικότητα με εργαλεία του περασμένου και του προπερασμένου αιώνα, η θεμελιώδης αυτή εξέλιξη έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην κατάρρευση της δυτικής σοσιαλδημοκρατίας, αλλά και στην σταδιακή αποδιάρθρωση των κινήματων της παραδοσιακής αντισυστημικής Αριστερά^[28]. Αντίστοιχο καταλυτικό ρόλο, σε σχέση με τις υποκειμενικές συνθήκες, έπαιξε η πτώση του σοβιετικού συστήματος εφόσον, μαζί του, κατέρρευσε και όλη η πίστη των λαϊκών στρωμάτων για τη δυνατότητα συστημικής αλλαγής. Και δεν αναφέρομαι, βέβαια, στους τ. Μαρξιστές διανοούμενους, πολλοί από τους

[28] Βλ. T. Fotopoulos, "The End of Traditional Antisystemic Movements and the Need for A New Type of Antisystemic Movement Today," *Democracy & Nature* Vol. 7, No. 3 (Νοέμβριος 2001) και μετάφραση στο περιοδικό *Περιεκτική Δημοκρατία*, αρ 14 & 16 (2006 & 2007).

οποίους μεταπήδησαν οπορτουνιστικά στη ρεφορμιστική Αριστερά, ούτε στους αντίστοιχους Ευρωπαίους Πράσινους (και τα εδώ παρακλάδια τους) που έγιναν σήμερα τα δεκανίκια του συστήματος. Αναφέρομαι στη μαζική λαϊκή απογοήτευση, η οποία συνόδευσε το γεγονός αυτό, που τελικά —αντίθετα με τις προβλέψεις αναλυτών, όπως ο Καστοριάδης ή ο Τσόμσκι, που καλωσόρισαν την κατάρρευση του σοβιετικού σοσιαλισμού διότι δήθεν μπορεί να άνοιγε τον δρόμο για ένα πραγματικό σοσιαλισμό— οδήγησε στην απάθεια, την ιδιώτευση και τον κυνισμό, όπως ακριβώς επιδίωκε η υπερεθνική ελίτ που την σχεδίασε^[29], ή, εναλλακτικά, στον εθνικισμό, ιδιαίτερα στη Ρωσία.^[30]

Δεν υπάρχει, λοιπόν, αμφιβολία ότι από την ιστορική σύγκρουση μεταξύ φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού, η οποία σημάδεψε ολόκληρη την νεωτερικότητα από την άνοδο της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς και του πολιτικού της συμπληρώματος, την αντιπροσωπευτική «δημοκρατία», τους τελευταίους δύο αιώνες, νικητής αναδείχθηκε τελικά ο φιλελευθερισμός, που σήμερα είναι πολιτικά, οικονομικά αλλά και ιδεολογικά κυρίαρχος και απλώς, τη στιγμή αυτή, μεταλλάσσεται από νεοφιλελευθερισμό σε σοσιαλφιλελευθερισμό. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι φθάσαμε στο «τέλος της ιστορίας», όπως ονειρευόντουσαν οι ιδεολόγοι του συστήματος τύπου Φουκουγιάμα, εφόσον το αντίθετο ακριβώς διαπιστώνεται, όχι μόνο από την συνεχώς επιδεινούμενη πολυδιάστατη κρίση, που ανέφερα, αλλά και από τις αναδυόμενες τάσεις για νέες μορφές αγώνα που υπερβαίνουν τις παραδοσιακές (δηλαδή απεργίες, διαδηλώσεις κ.λπ.), οι οποίες, σήμερα, έχουν πάρει παντού αμυντικό, βασικά, χαρακτήρα προστασίας των κεκτημένων από την επέλαση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Αναφέρομαι στις τάσεις που αποβλέπουν στη δημιουργία νέων θεσμών, οι οποίοι προεικονίζουν τους μελλοντικούς, που ήδη εγκαθίστανται σε πολλά μέρη του πλανήτη «από κάτω» —καμία σχέση με τους θεσμούς της ψευτο-συμμετοχικής «δημοκρατίας» που εισάγουν οι επαγγελματίες πολιτικοί για να αντιμετωπίσουν την πολιτική κρίση.

Είναι δηλαδή γεγονός ότι, πέρα από την παραδοσιακή Αριστερά, μια νέα Αριστερά αναπτύσσεται «από κάτω» στον διεθνή χώρο, η οποία δεν περιορίζεται απλώς, (όπως η παραδοσιακή αντισυστημική Αριστερά) στην κλασική —και αποτυχημένη ιστορικά— μέθοδο της υποστήριξης των κοινωνικών αγώνων και των συνακόλουθων συγκρούσεων, με την προσδοκία μιας επανάστασης που, κάτω από την καθοδήγηση κάποιας πεφωτισμένης ηγεσίας, θα οδηγήσει στην συστημική αλλαγή. Και δεν αναφέρομαι στο Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ και τα παρακλάδια του που, με την «ιδεολογική σούπα» που το διακρίνει, αναπόφευκτα κατέληξε να ελέγχεται από την διεθνή ρεφορμιστική Αριστερά, με αποτέλεσμα την ουσιαστική έκλειψή του. Το

[29] Βλ. το αποκαλυπτικό άρθρο του Βρετανού πανεπιστημιακού Mark Almond, "The price of People Power," *The Guardian* (7/12/2004).

[30] Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, «Η Ρωσία και η υπερεθνική ελίτ», περιοδικό *Περιεκτική Δημοκρατία*, αρ. 18-9 (Ανοιξη 2009).

αποτέλεσμα το βλέπουμε, ήδη, μπροστά μας με το κίνημα της αντιπαγκοσμιοποίησης (στο οποίο τελικά ηγεμόνευσε, μέσω του ΠΚΦ, η ρεφορμιστική Αριστερά) ήδη να έχει πνεύσει τα λούσθια, ακριβώς τη στιγμή που η σημερινή παγκοσμιοποιημένη κρίση θα έπρεπε να το είχε φέρει άμεσα στο προσκήνιο. Αναφέρομαι στις κινήσεις «από τα κάτω» που συνήθως πρόσκεινται στον διεθνή ελευθεριακό χώρο και οι οποίες, ξεπερνώντας τις πεπαλαιωμένες αναλύσεις και στρατηγικές της παραδοσιακής Αριστεράς, έχουν από χρόνια αποδυθεί σε δραστηριότητες «προεικόνισης» του μελλοντικού συστήματος, δραστηριότητες όπως τα προγράμματα Οικονομικής Ανάπτυξης που βασίζονται στην Κοινότητα (Community Economic Development projects), τα αυτοδιαχειριζόμενα εργοστάσια και αγροκτήματα, οι στεγαστικοί συνεταιρισμοί, τα σχήματα LETS (σχήματα για την άμεση ανταλλαγή υπηρεσιών χωρίς τη μεσολάβηση χρήματος) κ.ο.κ.

Οι δραστηριότητες, όμως, αυτές —που συχνά ταξινομούνται ως τμήματα της «κοινωνικής οικονομίας»— χαρακτηρίζονται από το βασικό πρόβλημα ότι δεν αποτελούν τμήμα ενός προγραμματικού πολιτικού κινήματος με ξεκάθαρους στόχους, μέσα και στρατηγικές, με άλλα λόγια ενός νέου πολιτικού προτάγματος, αλλά αποσπασματικές δραστηριότητες ομάδων αλληλοβοήθειας από τα κάτω. Το αποτέλεσμα είναι ότι οι δραστηριότητες αυτές εύκολα περιθωριοποιούνται ή και ενσωματώνονται στο σύστημα, που τις χρησιμοποιεί ως μέσα επιβοηθητικά της προσπάθειάς του να υπονομεύσει παραπέρα το κράτος-πρόνοια, στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Για παράδειγμα, η κυβέρνηση των «Νέων» Εργατικών στη Βρετανία επανειλημμένα χρησιμοποίησε κάποιες από αυτές τις δραστηριότητες (π.χ. τα LETS) για να ελαχιστοποιηθούν τα έξοδα συντήρησης αντίστοιχων υπηρεσιών και να μειωθούν αναλογικά τα φορολογικά βάρη των προνομιούχων που τις χρηματοδοτούσαν. Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει ότι το πρόταγμα της ΠΔ απορρίπτει την δημιουργία νέων θεσμών μέσα στο υπάρχον σύστημα. Στη πραγματικότητα, το κυριότερο ίσως σκέλος της στρατηγικής της ΠΔ είναι η «προεικόνιση» των νέων θεσμών, που προτείνει το πρόταγμα αυτό (το οποίο εκφράζει σημερινές ενυπάρχουσες τάσεις, όπως εκφράζονται αποσπασματικά από ανάλογες κινήσεις πολιτών «από κάτω»), με τη δημιουργία εναλλακτικών θεσμών μέσα στο ισχύον σύστημα σε σημαντική κοινωνική κλίμακα.

Αναγκαία δηλαδή προϋπόθεση που μετατρέπει τον αγώνα αυτόν σε αντισυστημικό και οδηγεί στη δημιουργία αντισυστημικής συνειδητοποίησης, σε αντίθεση με τους συνηθισμένους ρεφορμιστικούς αγώνες, είναι ότι το κτίσιμο των νέων θεσμών θα είναι αναπόσπαστο τμήμα ενός αντισυστημικού προτάγματος, όπως αυτό της ΠΔ, ενός προτάγματος, δηλαδή, με τη δική του ανάλυση της σημερινής πραγματικότητας και συγκεκριμένες προτάσεις (που δεν έχουν σχέση με τις ανώδυνες αοριστολογίες «για ένα καλύτερο κόσμο») για μια μελλοντική κοινωνία και τη μετάβαση σε αυτή. Μόνο νίκες στο πλαίσιο ενός αντισυστημικού αγώνα μπορούν να μας βγάλουν από την πολυδιάστατη

κρίση που εντείνεται συνεχώς, και όχι οι εύκολα αντιστρέψιμες «νίκες» στο πλαίσιο σισύφειων ρεφορμιστικών αγώνων.

Από την έκβαση αυτής της προσπάθειας θα εξαρτηθεί εάν η επιβληθείσα σήμερα Νέα Διεθνής Τάξη θα μπορέσει να θεμελιώσει ένα νέο μακρόχρονο, ακόμα πιο βάρβαρο από τον προηγούμενο, Μεσαίωνα, όπου οι ελίτ μέσω της ημι-ολοκληρωτικής αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας», όπως έχει εξελιχθεί μετά την 9/11, θα ελέγχουν τους πληθυσμούς, και θα διαχειρίζονται την νέο-σοσιαλφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, σε συνεργασία με την παραδοσιακή αριστερά που θα παίζει τον ρόλο της νομιμόφρονης «αντιπολίτευσης». Η, εάν, αντίθετα, μια νέα αντισυστημική αριστερά θα ξεπηδήσει από τις νέες συνθήκες, η οποία με βάση μια νέα σύνθεση όπως αυτή της Περιεκτικής Δημοκρατίας, θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την υπέρβαση της πολυδιάστατης κρίσης και τη δημιουργία μιας νέας κοινωνίας.

Γιατί σε μια Περιεκτική Δημοκρατία οι κρίσεις θα είναι Ιστορία;

Οι άνθρωποι συνειδητοποιούν όλο και περισσότερο, ιδιαίτερα μετά την τελευταία κρίση που μπορεί να διαρκέσει για μεγάλο χρονικό διάστημα, ότι η οικονομική τους τύχη —στην πραγματικότητα, η ίδια η ποιότητα ζωής τους— δεν ελέγχεται, και δεν θα μπορούσε να ελέγχεται από τους ίδιους μέσα στο σύστημα της αγοράς, αλλά, αντιθέτως, ελέγχεται από άορατες δυνάμεις, τις δυνάμεις της αγοράς, και τις ορατές οικονομικές και πολιτικές ελίτ που τις εξουσιάζουν. Οι εργαζόμενοι όμως σήμερα αδυνατούν να καταλάβουν:

- γιατί η εργασία τους, χωρίς κανένα λάθος των ιδίων, δεν είναι πια απαραίτητη σε εκείνους που ελέγχουν τις δυνάμεις της αγοράς και, κατά συνέπεια, γίνονται άνεργοι ή υποαπασχολούμενοι (όπως διατάζει τώρα η Ε.Ε., εάν θέλουν να έχουν κάποια δουλειά!) που μετά βίας καλύπτουν ακόμη και τις βασικές ανάγκες τους ή ζουν με το συνεχές άγχος της ανεργίας; Ενδεικτικά, μόνο στην Ε.Ε. η ανεργία αναμένεται να αυξηθεί κατά 8,5 εκ. μέχρι το 2010, ανεβάζοντας τους ανέργους στα 28,5 εκ., ενώ σε χώρες όπως η Βρετανία η ανεργία, μέχρι τότε, θα έχει διπλασιαστεί σε σχέση με την έναρξη της κρίσης.
- γιατί οι προγραμματισμένες συντάξεις τους μπορεί να μειωθούν κατά το ήμισυ, ενώ πολλές από τις αποταμιεύσεις τους, για τις οποίες εργάστηκαν όλη τους τη ζωή προκειμένου να εξασφαλίσουν κάποια αξιοπρεπή διαβίωση ως συνταξιούχοι, μπορεί να χαθούν, έτσι ώστε τραπεζίτες και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα να μπορούν να εισπράττουν δισεκατομμύρια δολάρια υπό μορφή μπόνους και αυξήσεων μισθών τα τελευταία χρόνια;
- γιατί να βλέπουν τα όνειρά τους, για την εξασφάλιση στέγης για αυτούς και τις οικογένειές τους, να καταστρέφονται, με τις κατασχέσεις ακινή-

των να αυξάνονται συνεχώς και τις αποταμιεύσεις τους να χάνονται στον κυβερνοχώρο των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών πίσω από την πλάτη τους;

- γιατί να τρέμουν τώρα μην αρρωστήσουν και να φοβούνται ότι δεν θα μπορέσουν να σπουδάσουν το παιδί τους, επειδή οι δαπάνες για την υγεία και την εκπαίδευση θα πετσοκοπούν, ώστε να καλυφθούν τα πελώρια ελλείμματα, που δημιούργησε στους κρατικούς προϋπολογισμούς η κρίση, για να μην ζημιωθούν οι τραπεζίτες και τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα;

Αλλά, γιατί άραγε θα έπρεπε να παίρνουμε ένα σύστημα, όπως το σημερινό καταστροφικό σύστημα, ως δεδομένο; Τα οικονομικά συστήματα δεν είναι δημιουργήματα του Θεού. Είναι ανθρώπινες δημιουργίες, όπως είναι και ο ίδιος ο Θεός.

Η οικονομική δημοκρατία, ως ένα συστατικό μέρος της Περιεκτικής Δημοκρατίας που προβλέπεται από το πρόταγμα της ΠΔ, προτείνει το είδος οικονομικής οργάνωσης που κυρίως χρειαζόμαστε σήμερα, όχι μόνο επειδή αυτό είναι το είδος οικονομικής οργάνωσης που θα μπορούσε να εξασφαλίσει ατομική και συλλογική αυτονομία στο οικονομικό επίπεδο, αλλά, επίσης, λόγω του ότι αντιπροσωπεύει, κατά τη γνώμη μου, τον καλύτερο τρόπο για να ξεπεράσουμε την χρόνια οικονομική κρίση, που ξεκίνησε με την εγκαθίδρυση του καπιταλιστικού συστήματος της οικονομίας της αγοράς πριν από δύο αιώνες — μια κρίση που επιδεινώνεται κατά διαστήματα, καταστρέφοντας, στη πορεία, τις ζωές πολύ περισσότερων ανθρώπων από ό,τι κάνει «κανονικά».

Εάν, δηλαδή, δεχθούμε την υπόθεση ότι η απώτερη αίτια της σημερινής πολυδιάστατης κρίσης είναι η συγκέντρωση εξουσίας σε όλα τα επίπεδα, που καθιερώνουν οι σημερινοί θεσμοί και οι αντίστοιχες αξίες, η διέξοδος από την κρίση είναι αυτονόητη: η δημιουργία ενός νέου τρόπου οικονομικής, πολιτικής, και γενικότερα κοινωνικής οργάνωσης, που εξασφαλίζει την ισοκατανομή εξουσίας/δύναμης μεταξύ όλων των πολιτών, σε όλα τα επίπεδα (πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό). Και αυτός ο τρόπος οργάνωσης δεν είναι παρά η επέκταση της πολιτικής δημοκρατίας (δηλαδή της άμεσης δημοκρατίας) που εξασφαλίζει την ισοκατανομή της πολιτικής εξουσίας μεταξύ όλων των πολιτών, στο οικονομικό, και το ευρύτερα κοινωνικό επίπεδο. Με άλλα λόγια, χρειάζεται μια Περιεκτική Δημοκρατία. Η Περιεκτική Δημοκρατία δεν είναι μια νέα ουτοπία, αλλά ένας νέος τρόπος κοινωνικής οργάνωσης που, όχι μόνο θεμελιώνεται σε υπάρχουσες κοινωνικές τάσεις, όπως αυτές εκδηλώνονται σε κάθε περίοδο κρίσης του νεωτερικού συστήματος (εξεγέρσεις κ.λπ.) μέσα από συνελεύσεις γειτονιάς, καταλήψεις εργοστασίων και Πανεπιστημίων κ.ο.κ., αλλά και διασφαλίζει την ισοκατανομή εξουσίας/δύναμης σε όλα τα επίπεδα — και, επομένως, το οριστικό ξεπέρασμα της πολυδιάστατης κρίσης. Ο τελικός στόχος δεν μπορεί παρά να είναι η δημιουργία μιας δημοκρατικής παγκόσμιας

ας «τάξης» βασισμένης στις συνομοσπονδίες Περιεκτικών Δημοκρατιών των λαών που θα αντικαταστήσουν τις ιεραρχικές παγκόσμιες τάξεις του παρόντος και του παρελθόντος.

Η Περιεκτική Δημοκρατία αποτελεί, επομένως, την ανώτερη μορφή δημοκρατίας, εφόσον εξασφαλίζει τις θεσμικές προϋποθέσεις για την πολιτική (ή άμεση) δημοκρατία, την οικονομική δημοκρατία, την κοινωνική δημοκρατία, και την οικολογική δημοκρατία. Στο υποκειμενικό επίπεδο, η Περιεκτική Δημοκρατία μπορεί να θεμελιώνεται μόνο στη συνειδητή επιλογή των πολιτών για αυτονομία και όχι σε δόγματα, θρησκείες και ανορθολογικά συστήματα ή κλειστά θεωρητικά συστήματα, τα οποία εγγενώς δεν επιτρέπουν την αμφισβήτηση, το θεμέλιο της δημοκρατίας. Η Περιεκτική Δημοκρατία, δηλαδή, δεν είναι ούτε το αποτέλεσμα των δυνατοτήτων που δημιουργούν κάποιοι «νόμοι» ή «τάσεις» κοινωνικής εξέλιξης, που δήθεν επιβάλλει η Ιστορία ή η Φύση, αλλά ούτε απλώς άλλη μια ουτοπία, σαν αυτές που διακηρύσσονται στον ελευθεριακό χώρο (π.χ. Παρεκον). Η Περιεκτική Δημοκρατία είναι, επομένως, ασύμβατη όχι μόνο με κάθε είδος θρησκευτικού (ή μη) ανορθολογισμού αλλά και αντικειμενικού ορθολογισμού. Συνοπτικά, η Περιεκτική Δημοκρατία, αποτελεί τη σύνθεση, αλλά και την υπέρβαση των κινημάτων για τον σοσιαλισμό, τη δημοκρατία και την αυτονομία, καθώς και των αντισυστημικών τάσεων μέσα στα «νέα» κοινωνικά κινήματα (φεμινιστικό, Πράσινο, ταυτότητας κλπ.). Με άλλα λόγια, η Περιεκτική Δημοκρατία επιχειρεί τη σύνθεση αλλά και την υπέρβαση της σοσιαλιστικής, της ελευθεριακής και της δημοκρατικής παράδοσης με τα αντισυστημικά ιδεολογικά ρεύματα στα προαναφερθέντα κοινωνικά κινήματα.

Οι λόγοι για τους οποίους οι κρίσεις θα γίνουν Ιστορία σε μια ΠΔ είναι:

- Πρώτον, η σημερινή τεράστια και αυξανόμενη **ανισότητα στο εισόδημα, στον πλούτο και στην οικονομική εξουσία είναι αδύνατη σε μια οικονομική δημοκρατία**, όπου όλες οι «μακρο»-οικονομικές αποφάσεις, δηλαδή, οι αποφάσεις που αφορούν στην διαχείριση της οικονομίας στο σύνολό της (συνολικό επίπεδο παραγωγής, κατανάλωσης και επενδύσεων, μεγέθη εργασίας και συνεπαγόμενου ελεύθερου χρόνου, τεχνολογίες που θα χρησιμοποιηθούν, κλπ.), λαμβάνονται από το σώμα των πολιτών συλλογικά και χωρίς αντιπροσώπευση. Ωστόσο, αυτό δεν συνεπάγεται ότι οι άνθρωποι αναγκαστικά θα στερούνται της «ελευθερίας επιλογής», την οποίαν υποτίθεται ότι προσφέρει το σύστημα της αγοράς. Και αυτό, διότι **οι πολίτες, ως παραγωγοί και καταναλωτές, μέσω του προτεινόμενου συστήματος πιστωτικών καρτών, θα παίρνουν όλες τις «μικρο»-οικονομικές αποφάσεις**, οι οποίες τους αφορούν στο επίπεδο χώρου εργασίας ή νοικοκυριού. Επομένως, **η ίση κατανομή οικονομικής εξουσίας**, την οποία συνεπάγεται η οικονομική δημοκρατία, σε συνδυασμό με την ίση κατανομή πολιτικής και κοινωνικής εξουσίας, που η πολι-

τική δημοκρατία (άμεση δημοκρατία) και η κοινωνική δημοκρατία (αυτοδιαχείριση), αντίστοιχα, θεσμοθετούν σε μια Περιεκτική Δημοκρατία, δημιουργούν τις θεσμικές προϋποθέσεις, οι οποίες θα καθιστούσαν την σημερινή πολυδιάστατη κρίση, καθώς και παρόμοιες κρίσεις στο παρελθόν, όπως η κρίση μετά το κραχ του 1929, που κατέστρεψε εκατομμύρια ζωές σε όλο τον κόσμο, κακές αναμνήσεις από τον καπιταλιστικό Μεσαίωνα.

- Δεύτερον, μέσα σε ένα τέτοιο σύστημα, **δεν θα υπάρχουν οικονομικές ή πολιτικές ελίτ ή προνομιάδες κοινωνικές ομάδες**, δεδομένου ότι το κύριο χαρακτηριστικό του προτεινόμενου μοντέλου είναι ότι προϋποθέτει, ρητά, μια οικονομία χωρίς κράτος, χρήμα και αγορά, η οποία αποκλείει την ιδιωτική συσσώρευση πλούτου και την θεσμοθέτηση προνομίων για ορισμένα τμήματα της κοινωνίας. Θα είναι μια κοινωνία χωρίς τραπεζίτες, χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς και κερδοσκόπους, δηλαδή, χωρίς όλους εκείνους που ελέγχουν τα μέσα παραγωγής, με στόχο την εκμετάλλευση της εργασίας των άλλων για δικό τους όφελος. Όλα αυτά, χωρίς να χρειάζεται να στηριχθούμε σε μια μυθική κοινωνία μετα-σπάνεως (όπως υποθέτουν οι κοινωνικοί οικολόγοι/κομμουναλιστές^[31]), ή να πρέπει να θυσιάσει η ελευθερία επιλογής και η αυτοδιαχείριση μέσα σε ένα τεράστιο γραφειοκρατικό μοντέλο σχεδιασμού, όπως στο Πάρεκον που είδαμε προηγούμενα^[32]. Στην πραγματικότητα, το προτεινόμενο σύστημα σκοπεύει στην ικανοποίηση του διπλού στόχου (α) **της κάλυψης των βασικών αναγκών όλων των πολιτών** —που προϋποθέτει ότι οι βασικές «μακρο»-οικονομικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται δημοκρατικά, και, (β) **της εξασφάλισης της ελευθερίας επιλογής** —που προϋποθέτει ότι ο ίδιος ο πολίτης παίρνει όλες τις σημαντικές αποφάσεις, οι οποίες επηρεάζουν την δική του/της ζωή (τι δουλειά να κάνει, τι να καταναλώσει κλπ.).
- Τρίτον, **η κάλυψη των βασικών αναγκών όλων των ανθρώπων είναι εξασφαλισμένη θεσμικά**, έτσι ώστε η πείνα, η έλλειψη στέγης, η έλλειψη επαρκούς ιατρικής φροντίδας και ο αναλφαβητισμός να είναι καταστάσεις του βάρβαρου παρελθόντος. Έτσι, μια κρίσιμη διαφορά από μοντέλα βασισμένα στην αγορά ή στον σχεδιασμό, είναι η θεμελιώδης διάκριση που κάνει η ΠΔ μεταξύ βασικών και μη βασικών αναγκών. Η αμοιβή είναι ανάλογη με την ανάγκη, όσον αφορά στις βασικές ανάγκες, και με την προσπάθεια, όσον αφορά στις μη βασικές ανάγκες. Έτσι, σε αντίθεση με το Πάρεκον, στο οποίο οι βασικές ανάγκες ικανοποιούνται μόνο στον βαθμό που χαρακτηρίζονται ως δημόσια αγαθά, ή καλύπτονται από την

[31] Βλ. Takis Fotopoulos, "The ID project and Social Ecology," *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 1, No. 3 (May 2005). Βλ. μετάφραση στο περιοδικό Περιεκτική Δημοκρατία, τεύχος 17 (Ανοιξη/Καλοκαίρι 2008).

[32] Βλ. και Τάκης Φωτόπουλος, *Ο Καπιταλισμός του Τσόμσκι, ο Μετακαπιταλισμός του Αλμπερτ και η Περιεκτική Δημοκρατία*, ο.π.

ευσπλαχνία και από ένα εγγυημένο βασικό εισόδημα για τους ανέργους και εκείνους που αδυνατούν να εργαστούν, η ΠΔ βασίζεται στην αρχή ότι η κάλυψη των βασικών αναγκών είναι θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, το οποίο είναι εγγυημένο σε όλους όσους βρίσκονται σε φυσική κατάσταση να προσφέρουν μια ελάχιστη ποσότητα εργασίας, και, φυσικά, σε όσους αδυνατούν να προσφέρουν οποιαδήποτε εργασία. **Όσον αφορά δηλαδή στην κάλυψη βασικών αναγκών, η ΠΔ εφαρμόζει την θεμελιώδη κομμουνιστική αρχή** «από τον καθένα/την καθεμία σύμφωνα με την ικανότητά του/της στον καθένα/την καθεμία σύμφωνα με την ανάγκη του/της».

- Τέταρτον, **η ανεργία και η εργασιακή ανασφάλεια θα ανακαλούνται επίσης στην μνήμη ως τμήμα του βάρβαρου «Μεσαίωνα»**, που προηγήθηκε της οικονομικής δημοκρατίας. Σήμερα, τοπικές οικονομίες εξαρτώνται από εξωτερικά κέντρα για την οργάνωση της παραγωγής και εργασίας, για την κάλυψη των αναγκών τους σε αγαθά και υπηρεσίες, ακόμη και για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (παιδεία, υγεία κλπ.). Για παράδειγμα, για να προσελκυστούν επενδυτές, χρησιμοποιούνται πολύ ακριβά κίνητρα, τα οποία συνήθως παραβλέπουν τις οικολογικές επιπτώσεις των επενδύσεων, ενώ οι ίδιες οι επενδύσεις δεν μεγιστοποιούν την τοπική απασχόληση, και, αντίθετα, δημιουργούν μία σημαντική εκροή τοπικού εισοδήματος. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, για παράδειγμα, έκανε την αυτοδυναμία στην γεωργία σχεδόν αδύνατη, καταστρέφοντας στην διαδικασία τους πόρους της ζωής εκατομμυρίων αγροτών σε όλο τον κόσμο, και μετατρέποντας την γεωργία σε μια διαδικασία που χρησιμοποιεί ακόμη πιο εντατική χρήση χημικών, μια διαδικασία που ελέγχεται από μεγάλες αγρο-επιχειρήσεις. Από την άλλη πλευρά, **η τοπική αυτοδυναμία**, που συνεπάγεται η αποκέντρωση μιας οικονομικής δημοκρατίας, θα σήμαινε την μέγιστη αξιοποίηση των τοπικών πόρων και πηγών ενέργειας, μια διαδικασία που οδηγεί σε αντίστοιχη μεγιστοποίηση της τοπικής απασχόλησης και, μέσω των «πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων», του τοπικού εισοδήματος. **Η εργασία σε μια οικονομική δημοκρατία θα κατανέμεται με βάση τις προτιμήσεις των πολιτών ως παραγωγών και καταναλωτών**. Έτσι, οι πολίτες, ως παραγωγοί, θα επιλέγουν τις εργασίες που επιθυμούν να κάνουν ενώ οι πολίτες, ως καταναλωτές, μέσω της χρήσης ειδικών πιστωτικών καρτών, θα καθορίζουν τα δικά τους καταναλωτικά πρότυπα και έμμεσα την κατανομή του εργατικού δυναμικού σε κάθε γραμμή δραστηριότητας.
- Πέμπτον, μια οικονομική δημοκρατία, όπως προβλέπεται από το πρόταγμα της ΠΔ, συνεπάγεται ένα **υψηλό βαθμό αποκέντρωσης** (φυσικής ή τουλάχιστον διοικητικής), έτσι ώστε η κύρια μονάδα συλλογικών πολιτικών και οικονομικών αποφάσεων να είναι οι δημοτικές συνελεύσεις, (δηλαδή, οι συνελεύσεις όλων των πολιτών οι οποίοι διαμένουν σε ένα δήμο

περίπου 30.000-50.000 ατόμων), οι οποίες στη συνέχεια συνομοσπονδιοποιούνται σε επίπεδο πόλης, περιφερειακό, ή εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο για αποφάσεις που δεν μπορούν να ληφθούν στο τοπικό επίπεδο. Με αυτόν τον τρόπο, το πρόταγμα της ΠΔ, μέσω του θεσμικού πλαισίου που προτείνει, προσφέρει την καλύτερη ελπίδα για μια καλύτερη σχέση του ανθρώπου με την φύση από ό,τι θα μπορούσε ποτέ να επιτευχθεί σε μια οικονομία της αγοράς, ή αντίστοιχα, σε μια οικονομία που βασίζεται στον σοσιαλιστικό κρατισμό. Ετσι, η **πολιτική δημοκρατία** δίνει την εξουσία στον λαό να αποφασίσει την σχέση της κοινωνίας με τη Φύση, στην βάση του γενικού συμφέροντος της κοινότητας, παρά των ειδικών συμφερόντων των προνομιούχων κοινωνικών ομάδων. Επιπλέον, η **οικονομική δημοκρατία** αντικαθιστά την δυναμική «ανάπτυξη-ή-θάνατος» της οικονομίας της αγοράς με μια νέα κοινωνική δυναμική, η οποία στοχεύει στην ικανοποίηση των αναγκών του δήμου, παρά στην οικονομική ανάπτυξη. Ομως, όταν η ικανοποίηση των δημοτικών αναγκών δεν θα εξαρτάται, όπως σήμερα, από την συνεχή επέκταση της παραγωγής για την κάλυψη των αναγκών που δημιουργεί η αγορά, και όταν ο σύνδεσμος μεταξύ οικονομίας και κοινωνίας έχει αποκατασταθεί, τότε δεν θα υπάρχει λόγος για τον οποίο η παρούσα εργαλειακή αντίληψη της Φύσης να συνεχίσει να καθορίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν ο **στόχος της παραγωγής σε μια ΠΔ δεν θα είναι η ανάπτυξη, όπως στα συγκεντρωτικά σοσιαλιστικά μοντέλα, αλλά η ικανοποίηση των βασικών αναγκών** της κοινότητας και εκείνων των μη βασικών αναγκών για τις οποίες τα μέλη της κοινότητας έχουν εκφράσει την επιθυμία κάλυψής τους και είναι πρόθυμα να εργαστούν επιπλέον για τον στόχο αυτό.

- Τέλος, η **κοινωνική δημοκρατία** θα είναι ένα αποφασιστικό βήμα προς την δημιουργία των συνθηκών για μια αρμονική σχέση κοινωνίας-Φύσης, καθώς η σταδιακή εξάλειψη των πατριαρχικών σχέσεων στο νοικοκυριό και των ιεραρχικών σχέσεων γενικότερα, θα μπορούσε εύλογα να αναμένεται ότι θα δημιουργήσει ένα νέο ήθος μη κυριαρχίας, το οποίο θα εξαπλωθεί τόσο στην κοινωνία όσο και στην φύση.

Οι λαοί του κόσμου έχουν, επομένως, κάθε λόγο σήμερα, προτού η οικονομική κρίση και η παράλληλη οικολογική κρίση καταστρέψουν την ποιότητα ζωής των περισσότερων ανθρώπων στον πλανήτη, να αρχίσουν την οικοδόμηση ενός κινήματος ΠΔ και να πάρουν μέτρα, όπως αυτά που περιγράφονται στη συνέχεια,^[33] έτσι ώστε να μπορέσουν να προχωρήσουν στην αντικατά-

[33] Βλ. λεπτομερείες για την μεταβατική στρατηγική της ΠΔ "How an Inclusive Democracy? The transitional strategy of the Inclusive Democracy project," *The International Journal of Inclusive Democracy*, Vol. 1, No. 1 (October 2004) και μετάφραση της στο περιοδικό *Περιεκτική Δημοκρατία*, αρ. 6 & 7 (2004).

σταση του παρόντος συστήματος της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς από μια οικονομική δημοκρατία —ως μέρος μιας Περιεκτικής Δημοκρατίας— και να υπερβούν την παρούσα πολυδιάστατη κρίση.

Η κατάρρευση των παραδοσιακών αντισυστημικών κινήματων δημιουργεί από μόνη της την ανάγκη ενός αντισυστημικού κινήματος νέου τύπου. Ένας δεύτερος λόγος, που σχετίζεται με τον πρώτο και, επίσης, επιβεβαιώνει την ανάγκη ενός τέτοιου κινήματος, είναι το γεγονός ότι, σήμερα, δεν αντιμετωπίζουμε απλά το τέλος των παραδοσιακών αντισυστημικών κινήματων αλλά και το τέλος των παραδοσιακών μαρξιστικών ταξικών διαχωρισμών. Ωστόσο, το γεγονός ότι σήμερα αντιμετωπίζουμε το τέλος των παραδοσιακών ταξικών συγκρούσεων δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει πια «σύστημα», ή, ακόμη περισσότερο, «ταξικοί διαχωρισμοί». Εκείνο που σημαίνει είναι ότι, σήμερα, αντιμετωπίζουμε νέους «ταξικούς διαχωρισμούς».^[34] Παρόλο όμως που δεν έχει πια νόημα να μιλάμε για μονολιθικούς ταξικούς διαχωρισμούς, αυτό δεν αποκλείει την πιθανότητα οι κοινωνικές ομάδες που ανήκουν στο απελευθερωτικό υποκείμενο —όπως αυτό ορίζεται παρακάτω— να ενωθούν ενάντια όχι απλώς στις κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες αλλά στο ίδιο το ιεραρχικό θεσμικό πλαίσιο και σε όσους το υποστηρίζουν. Αυτό θα συμβεί όταν οι ομάδες αυτές αναπτύξουν μια κοινή συνειδητοποίηση γύρω από τις αξίες και τους θεσμούς που δημιουργούν και αναπαράγουν τις δομές ανισοκατανομής εξουσίας. Το ενοποιητικό στοιχείο που θα μπορούσε να συνενώσει τα μέλη των υποτελών κοινωνικών ομάδων γύρω από ένα απελευθερωτικό πρόταγμα, όπως το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας, είναι ο αποκλεισμός τους από τις διάφορες μορφές εξουσίας —έναν αποκλεισμό ο οποίος θεμελιώνεται στην άνιση κατανομή εξουσίας που δημιουργούν οι σημερινοί θεσμοί και οι συνακόλουθες αξίες. Αυτό μας φέρνει στο κρίσιμο ερώτημα, το οποίο αντιμετωπίζει κάθε μεταβατική στρατηγική, για την «ταυτότητα» του απελευθερωτικού υποκειμένου, ή όπως συνηθίζεται να αποκαλείται, το ερώτημα για το «επαναστατικό υποκείμενο».

Όλες οι αντισυστημικές στρατηγικές του παρελθόντος βασιζόνταν στην υπόθεση ότι το επαναστατικό υποκείμενο ταυτίζεται με το προλεταριάτο, παρόλο που από τον προηγούμενο αιώνα έχουν προταθεί διάφορες παραλλαγές αυτής της προσέγγισης, ώστε να συμπεριληφθούν στο επαναστατικό υποκείμενο αγρότες^[35] και αργότερα φοιτητές.^[36] Ωστόσο, οι «συστημικές αλλαγές» που σηματοδότησαν την μετατόπιση από την κρατικιστική νεωτε-

[34] Βλ., Τ. Fotopoulos, "Class Divisions Today: The Inclusive Democracy Approach," *Democracy & Nature*, Vol. 6, No. 2 (July 2000) και μεταφραση στο περιοδικό *Περιεκτική Δημοκρατία*, αρ. 8 & 9 (2004 & 2005)

[35] Βλ., π.χ., Mao Tse-Tung, "Report of an investigation of the peasant movement in Hunan" (Μάρτιος 1927), in *Selected Readings from the works of Mao Tse-Tung* (Peking: Foreign Languages Press, 1967).

[36] Βλ., π.χ., Ernest Mandel, "The new vanguard" στο Tariq Ali's (επιμ.), *The New Revolutionaries* (New York: William Morrow & Co, 1969).

ρικότητα στην νεοφιλελεύθερη νεωτερικότητα και οι σχετικές αλλαγές στην ταξική δομή, καθώς και η παράλληλη ιδεολογική κρίση,^[37] σήμαναν, όπως ανέφερα παραπάνω, το τέλος των παραδοσιακών ταξικών διαχωρισμών — όχι όμως και των ίδιων των ταξικών διαχωρισμών— όπως ισχυρίζονται οι σοσιαλφιλελεύθεροι.^[38] Παρ' όλα αυτά, ορισμένοι στην ριζοσπαστική Αριστερά, παρά τις φανερές συστημικές αλλαγές, επιμένουν να αναπαράγουν τον μύθο της επαναστατικής εργατικής τάξης, επανορίζοντάς την, συνήθως, με ταυτολογικούς τρόπους.^[39] Ταυτόχρονα, συγγραφείς της ελευθεριακής Αριστεράς, όπως ο Bookchin^[40] και ο Καστοριάδης,^[41] υιοθέτησαν θέσεις σύμφωνα με τις οποίες, για να ορίσουμε το απελευθερωτικό υποκείμενο, θα πρέπει να εγκαταλείψουμε κάθε «αντικειμενικό κριτήριο» και να υποθέσουμε, αντίθετα, ότι το σύνολο του πληθυσμού («ο λαός») είναι απλά είτε ανοιχτό, είτε κλειστό σε μια επαναστατική προοπτική. Τέλος, οι μεταμοντέρνοι αντικαθιστούν τον ταξικό διαχωρισμό με τις διαφορές ταυτότητας και το «πολιτικό σύστημα» με τα επιμέρους στοιχεία του και διαχωρισμούς. Αυτό έχει μοιραία οδηγήσει σε μια κατάσταση, όπου δεν αναγνωρίζεται η συστημική ενότητα του καπιταλισμού, ή ακόμη και η ίδια η ύπαρξή του ως κοινωνικό σύστημα, με συνέπεια ότι «αντί για τις οικουμενικές φιλοδοξίες του σοσιαλισμού και τους ενοποιητικούς αγώνες κατά της ταξικής εκμετάλλευσης, τώρα έχουμε μια ποικιλία, ουσιαστικά αποσπασματικών, αγώνων μερικού χαρακτήρα που καταλήγουν στην υποταγή στον καπιταλισμό».^[42]

Σύμφωνα με την προβληματική της Περιεκτικής Δημοκρατίας, εκείνο που χρειαζόμαστε σήμερα είναι ένα νέο «παράδειγμα», το οποίο αναγνωρίζει μεν τις διαφορετικές ταυτότητες των κοινωνικών ομάδων που συνιστούν τις διάφορες επιμέρους ολότητες (γυναίκες, εθνικές μειονότητες κλπ.), αλλά ταυτόχρονα τονίζει την ύπαρξη της ολότητας του κοινωνικο-οικονομικού συστήματος, το οποίο διασφαλίζει την συγκέντρωση της δύναμης/εξουσίας στα χέρια των διαφόρων ελίτ και των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων μέσα στην κοινωνία ως σύνολο. Ένα τέτοιο «παράδειγμα» είναι το «παράδειγμα» της Περιεκτικής Δημοκρατίας, το οποίο ανταποκρίνεται στην σημερινή πολλαπλότητα των κοινωνικών σχέσεων (φύλου, εθνικότητας, φυλής κ.ο.κ.), με πολυσύνθετες έννοιες περί της ισοκατανομής όλων των μορφών εξουσίας, που αναγνωρίζουν τις διαφορετικές ανάγκες και εμπειρίες των ανθρώπων.

[37] Βλ., Fotopoulos, "The End of Traditional Antisystemic Movements".

[38] Βλ., π.χ., Anthony Giddens, *The Third Way* (Oxford: Polity Press, 1998).

[39] Βλ., π.χ., Erik Olin Wright, *Classes* (London: Verso, 1985/1997), και D. Ames Curtis, "On the Bookchin/Biehl resignations and the creation of a new liberatory project", *Democracy & Nature*, Vol. 5, No. 1 (Μάρτιος 1999), σελ. 163-74.

[40] M. Bookchin, *Post-scarcity anarchism* (London: Wildwood House, 1974), σελ. 191.

[41] C. Castoriadis' introductory interview στο *The Castoriadis Reader*, επιμ. David Ames Curtis (Oxford: Blackwell, 1997), σελ. 26-27.

[42] Ellen Meiksins Wood, *Democracy Against Capitalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), σελ. 262.

Στην πραγματικότητα, το κύριο πρόβλημα ενός απελευθερωτικού κινήματος, σήμερα, είναι το πώς μπορούν οι κοινωνικές ομάδες, που, εν δυνάμει, αποτελούν την βάση ενός νέου απελευθερωτικού υποκειμένου, να ενωθούν από μια κοινή κοσμοθεωρία, ένα κοινό «παράδειγμα», το οποίο θα βλέπει την υπέρτατη αιτία της σημερινής πολυδιάστατης κρίσης στις σημερινές δομές, οι οποίες διασφαλίζουν την συγκέντρωση της δύναμης/εξουσίας σε όλα τα επίπεδα, καθώς και τα συνακόλουθα συστήματα αξιών. Σύμφωνα με αυτήν την προβληματική, με δεδομένη την πολυδιάστατη αντίληψη του προτάγματος για μια Περιεκτική Δημοκρατία, ένα νέο κίνημα με στόχο την Περιεκτική Δημοκρατία απευθύνεται σε όλα σχεδόν τα τμήματα της κοινωνίας, εκτός, βέβαια, από τις κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες, δηλαδή τις άρχουσες ελίτ και την υπερτάξη.

Έτσι, συνοψίζοντας, είναι απαραίτητο η νέα πολιτική οργάνωση να θεμελιώνεται στην ευρύτερη δυνατή πολιτική βάση. Κατά την γνώμη μου, αυτό σημαίνει ένα ευρύ φάσμα από ριζοσπάστικοποιημένους πολίτες, που περιλαμβάνει ακτιβιστές κατά της παγκοσμιοποίησης, ριζοσπάστες οικολόγους, υποστηρικτές του προτάγματος της αυτονομίας, ελευθεριακούς σοσιαλιστές, ριζοσπάστες φεμινιστές/ φεμινίστριες, ελευθεριακούς αριστερούς και κάθε άλλον ακτιβιστή που υιοθετεί το δημοκρατικό πρόταγμα για συστημική αλλαγή. Και αυτή είναι η ειδοποιός διαφορά ενός τέτοιου κινήματος από παρόμοια κινήματα, όπως αυτό γύρω από το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ και τα κατά τόπους Κοινωνικά Φόρα, τα οποία, μη έχοντας σαφή στόχο την συστημική αλλαγή, καταλήγουν στον ουτοπικό ρεφορμισμό. Δεδομένου ότι το πρόταγμα της Περιεκτικής Δημοκρατίας απευθύνεται στην μεγάλη πλειοψηφία του λαού θα μπορούσε να έχει απήχηση σε όλους αυτούς τους ριζοσπάστες ακτιβιστές.

Αυτό που σήμερα περνά για πολιτική είναι καταδικασμένο, καθώς η επιταχυνόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς συνοδεύεται από την συνεχή παρακμή της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας». Η αδυναμία του κράτους να ελέγξει αποτελεσματικά τις δυνάμεις της αγοράς για να αντιμετωπίσει τα θεμελιακά προβλήματα της μαζικής ανεργίας, φτώχειας, αυξανόμενης συγκέντρωσης του εισοδήματος και του πλούτου, καθώς και η συνεχιζόμενη καταστροφή του περιβάλλοντος έχουν οδηγήσει σε μαζική πολιτική απάθεια και κυνισμό, ιδιαίτερα μεταξύ της υποτάξης και των περιθωριοποιημένων. Ως αποτέλεσμα, σήμερα όλα τα κόμματα συναγωνίζονται για την ψήφο της μεσαίας τάξης, η οποία είναι η τάξη που ουσιαστικά καθορίζει την πολιτική διαδικασία. Ταυτόχρονα, τα ουτοπικά οράματα ορισμένων τμημάτων της «Αριστεράς» για τον εκδημοκρατισμό της κοινωνίας των πολιτών, είναι επίσης καταδικασμένα. Όπως ανέφερα και παραπάνω, η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς ακολουθείται αναπόφευκτα από την διεθνοποίηση της κοινωνίας των πολιτών. Με άλλα λόγια, ο ανταγωνισμός επιβάλλει τα στάνταρ του ελάχιστου κοινού παρανομαστή όσον αφορά τους κοινωνικούς

και οικολογικούς ελέγχους στις αγορές. Επομένως, η μορφή της κοινωνίας των πολιτών που θα επικρατήσει τελικά είναι εκείνη που είναι περισσότερο συμβατή με τον βαθμό διεθνοποίησης που χαρακτηρίζει τα πιο ανταγωνιστικά τμήματα της παγκόσμιας οικονομίας.

Μια Νέα Διεθνής Τάξη, που θα στηρίζεται στην Περιεκτική Δημοκρατία, είναι μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης που επανενσωματώνει την οικονομία, την πολιτεία και την Φύση στην κοινωνία, μέσα σε ένα θεσμικό πλαίσιο που διασφαλίζει τις αναγκαίες συνθήκες για την ισοκατανομή όλων των μορφών εξουσίας. Το εναλλακτικό σενάριο είναι οι επαναλαμβανόμενες κρίσεις, όπως η σημερινή, που κατά πάσα πιθανότητα θα γίνονται και κάθε φορά βαθύτερες, εφόσον όσο εντείνεται η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς τόσο μεγαλύτερο θα είναι το φάσμα των χωρών και των κοινωνικών στρωμάτων που θα εμπλέκονται άμεσα σε αυτές τις κρίσεις. Οι επαναλαμβανόμενες κρίσεις θα έχουν αναπόφευκτη συνέπεια την παραπέρα διόγκωση της ανισότητας, της φτώχειας, της ανεργίας, και της εργασιακής ανασφάλειας καθώς και την επιδείνωση της οικολογικής κρίσης, ενώ η ημί-ολοκληρωτική «δημοκρατία» θα παίρνει όλο και εντονότερα τα χαρακτηριστικά της ολοκληρωτικής, ώστε να διασφαλίζεται ο απαραίτητος έλεγχος των πληθυσμών.

Εάν λοιπόν τον περασμένο αιώνα το κρίσιμο δίλημμα για τα λαϊκά κινήματα που θεμελιωνόντουσαν στην εργατική τάξη ήταν «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα», σήμερα, που η ριζική αλλαγή των αντικειμενικών και υποκειμενικών συνθηκών στη Νέα Τάξη δημιούργησε, όπως είδαμε, ένα πολύ πιο ευρύ απελευθερωτικό υποκείμενο, το οποίο στρέφεται όχι μόνο κατά της ανισοκατανομής της οικονομικής εξουσίας, όπως το σοσιαλιστικό, αλλά ενάντια στην ανισοκατανομή δύναμης στο οικονομικό αλλά και το πολιτικό και το γενικότερο κοινωνικό επίπεδο, το κρίσιμδίλημμα είναι: «Δημοκρατία ή Βαρβαρότητα». Οπου δημοκρατία δεν σημαίνει βέβαια την παρωδία «δημοκρατίας» των ολίγων που επικρατεί σήμερα αλλά μια δημοκρατία που εξασφαλίζει την ισοκατανομή δύναμης στο πολιτικό, το οικονομικό και το γενικότερο κοινωνικό επίπεδο —μια Περιεκτική Δημοκρατία—